

บทที่ ๒

การพัฒนาการเกษตรในช่วงเวลา ๔๐ ปี : ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕

ในบทนี้ จะได้กล่าวถึงการพัฒนาการเกษตรตั้งแต่ปี ๒๔๓๕ ซึ่งเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน จนกระทั่งถึงปี ๒๔๗๕ ซึ่งเป็นปีที่มีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริที่จะรวบรวมและแบ่งปันราชการเก่าใหม่ให้เป็นสัดส่วนมีใ้ท่กวางกายกัน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงระเบียบบริหารราชการแผ่นดิน โดยจัดแบ่งการบริหารออกเป็น ๑๒ กระทรวง เมื่อวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕^๑ พร้อมกันนี้ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกกรมนา ซึ่งเป็นกรมหนึ่งในระบบการปกครองแบบจตุสดมภ์ขึ้นเป็นกระทรวงเกษตรพานิชการ โดยให้มีอำนาจหน้าที่เกี่ยวกับเกษตรพานิชการและเกษตรการซึ่งจะจัดขึ้นใหม่ และให้ยกหน้าที่เดิมของกรมนา คือหน้าที่บังคับการโรงภาษีสินค้าเข้าออกไปขึ้นกับกระทรวงพระคลัง^๒ ดังนั้น กระทรวงนี้จึงมีหน้าที่

^๑ ราชกิจจานุเบกษา, ๘ (๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๕), หน้า ๒๕.

^๒ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕, พิมพ์เอกสารกระทรวงเกษตรพานิชการที่ กษ. ๒.๑ เรื่อง "ประกาศตั้งตำแหน่งเสนาบดี รศ. ๑๑๑".

ตามปรากฏในประกาศตั้งกระทรวงเพียงหน้าที่ในก้านเกษตรพาณิชย์การ กับเกษตรการ
เท่านั้น แต่ในทางปฏิบัติแล้ว กระทรวงนี้คงมีหน้าที่แต่เพียงเกษตรการ คือเก็บเงินค่านา
เป็นส่วนใหญ่^๗

อย่างไรก็ตาม ในยุคนี้งานของกระทรวงเกษตรพาณิชย์การยังไม่ดำเนินไปได้
เต็มที่ เพราะรัฐบาลยังมีภาระอื่นที่จำเป็นต้องรับจัดการ เช่นการปกครอง การคลัง
และการป้องกันประเทศ ดังนั้น ความคิดที่จะบำรุงการเกษตรให้ก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว
ก็จำเป็นต้องรอไว้ก่อน ประกอบกับเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี เมื่อได้เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตรพาณิชย์การมา ๕ ปี (พ.ศ. ๒๔๓๕ - พ.ศ. ๒๔๓๙) มีความเห็นว่า
"...งานในหน้าที่กระทรวงเกษตรพาณิชย์การก็เป็นหน้าที่ของกระทรวงคลัง ไก่อย่างมาก...
เวลานี้ควรยกถอนกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ ซึ่งมีการอย่างเดียวกับกระทรวงพระคลัง
มารวมอยู่ในกระทรวงพระคลัง ราชการจะได้ดำเนินไปในทางที่ตรงและสะดวกขึ้น
มาก..."^๘ และในที่สุด พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริว่า
"...ราชการในกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ มีการเกี่ยวข้องเป็นหน้าที่กระทรวงพระคลัง
ไต่อย่างมาก เพื่อให้ราชการเป็นไปโดยเรียบร้อยและง่ายขึ้น..."^๙ จึงทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ยุบกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ เป็นกรมเกษตรราชการ โอนไปสังกัด
กระทรวงพระคลัง เมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๓๙

^๗ทินกร ทองเสวต, ประวัติกระทรวงเกษตร, หน้า ๑๑.

^๘ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราชการ ที่ กษ. ๑/๓ เรื่อง "เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีกราบบังคมทูล
ลาออกจากตำแหน่ง" ๑๑ มีนาคม ร.ศ. ๑๑๕.

^๙ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราชการที่ กษ. ๑/๓ เรื่อง "ประกาศยุบเลิกกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ"
ร.ศ. ๑๑๕.

ในเวลาต่อมา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราช -
คำริเห็นว่า "... ้วยกระทรวงเกษตรพาณิชย์การ ซึ่งไ้ยกเล็กเสี่ยเลย ยกไปเป็นกรม
ขึ้นกระทรวงพระคลังมหาสมบัตินั้น บัดนี้เห็นว่า การในนาที่มีมากขึ้น จะให้คงเป็นกรม
ขึ้นอยู่ในกระทรวงพระคลังยากที่จะจัดการให้ไ้ไ้ จึงสมควรตั้งเป็นกระทรวงขึ้น
เพื่อจะไ้จัดการทั้งปวง มีเรื่องที่ดินเป็นต้น ให้เป็นการเรียบร้อยทันความต้องการ"^๖

สำหรับหลักการและเหตุผลที่ต้องจัดตั้งกระทรวงเกษตรราชการขึ้นใหม่นั้น
ปรากฏอยู่ในประกาศตั้งกระทรวงเกษตรราชการ และเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดี ถึงความ
ตอนหนึ่งว่า "... กระทรวงเกษตรราชการ ซึ่งไ้ยกไปรวมเป็นกรม ขึ้นอยู่ในกระทรวง
พระคลังมหาสมบัติมาครั้งหนึ่งนั้น บัดนี้มีราชการซึ่งจะจัดเปลี่ยนแปลงให้ดำเนินไปสู่ทาง
ความเจริญตามพระราชดำริ ซึ่งจะทรงจัดการใหม่ ราชการรวมอยู่ในกระทรวงพระคลัง
มหาสมบัติมากเกินไปกว่ากำลังเสนาบดีกระทรวงพระคลังจะจัดการให้ทั่วถึงไปไ้ และเป็น
การต่างแผนกกัน ซึ่งไม่ควรจะรวมกันกับกระทรวงพระคลังไ้"^๗ ในที่สุดกระทรวง
เกษตรก็ไ้รับการสถาปนาขึ้นใหม่ เมื่อวันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๒ เรียกว่า
"กระทรวงเกษตรราชการ"

---

^๖ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราชการ ที่ กษ. ๒/๑ เรื่อง "พระราชหัตถเลขา
ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงพระยาเทเวศน์วงษ์วิวัฒน์" ที่ ๑/๕๘๖
๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

^๗ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราชการ ที่ กษ. ๒/๑ เรื่อง "ประกาศตั้งกระทรวง
เกษตรราชการและเปลี่ยนตำแหน่งเสนาบดี" ๒ กันยายน ร.ศ. ๑๑๘.

รายนามและรายนามเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการตั้งแต่ปี ๒๔๓๕ ถึง ๒๔๗๕

- ๒๔๓๕ - ๒๔๓๘ เจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรี (เจิม แสงชูโต)
๒๔๔๒ - ๒๔๕๒ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร)
๒๔๕๒ - ๒๔๕๕ เจ้าพระยาวงษาอนุประพัทธ์ (ม.ร.ว.สท้าน สนิทวงศ์)
๒๔๕๕ - ๒๔๖๓ สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์
๒๔๖๓ - ๒๔๗๓ เจ้าพระยาพลเทพ (เฉลิม โกมารกุล ณ นคร)
๒๔๗๓ - ๒๔๗๕ เจ้าพระยาพิชัยญาติ (กัน นุนนาค)

การศึกษาค้นคว้าเรื่องพัฒนาการเกษตรนี้ กระทำภายในขอบเขตงานของกระทรวงเกษตรราธิการคือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๕ จนกระทั่งถึง ๒๔๗๕ งานพัฒนาการเกษตรย่อมแตกต่างกันออกไปตามช่วงเวลา^๑ ที่เสนาบดีแต่ละท่านมีโอกาสอยู่ในตำแหน่ง และขึ้นอยู่กับนโยบายของรัฐบาล งบประมาณของประเทศ เศรษฐกิจของชาติในสมัยนั้น ๆ ที่จะเน้นไปในทางเกษตรกรรมมากน้อยเท่าใด แต่เพื่อสะดวกต่อการศึกษาการพัฒนาการเกษตรในช่วงเวลา ๔๐ ปี จึงขอแยกกล่าวเป็นหัวข้อดังต่อไปนี้ :

๑. การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน

ในสมัยก่อน การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน^{๑๑๑๑} เรียกว่า "การกินนา กินสวน" โดยเจ้าพนักงานของรัฐจะออกไปสำรวจที่นาที่สวนแล้วทำหลักฐานไว้ว่าใครมีที่นาที่สวนเท่าใด มีต้นผลไม้อะไรเท่าใด ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการเก็บภาษีอากรของรัฐ และเนื่องจากสมัยนั้นการเกษตรขยายตัวช้ำมาก เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงดิน จึงจะมีการกินนา กินสวนใหม่ครั้งหนึ่ง ต่อมาภายหลังเมื่อการเกษตรได้ขยายออกไป ทำให้มีการกินนา กินสวนน้อยขึ้น

ในตอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น โดยที่
รัฐบาลเห็นว่า เพื่อความสะดวกในการเรียกเก็บอากร จึงให้มีการประมูลซื้อตั๋วราชการ
ในการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินคล้ายกับการผูกขาดภาษีอย่างอื่นในสมัยนั้น
ผู้ที่ประมูลซื้อตั๋วราชการได้เรียกว่า "เสนา" เสนาเป็นผู้ออกตราจองแสดงกรรมสิทธิ์
ที่ดิน ค่าธรรมเนียมต่าง ๆ เป็นของเสนา หนังสือสำคัญต่าง ๆ ที่แสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน
เช่นตราจอง ใบเสร็จรับเงิน เสนาเป็นผู้จัดหา และคิดแบบอย่างขึ้นเอง กรมเกษตรราชการ
ในสมัยนั้นไม่ได้ควบคุมแต่อย่างใด ภัยเหตุนี้จึงทำให้หนังสือสำคัญแสดงกรรมสิทธิ์ที่ดิน
ไม่เป็นแบบเดียวกัน ทำให้เกิดความยุ่งยาก การแก้ไขและปลอมแปลงกระทำได้ง่ายขึ้น

เมื่อพระยาภาสกรวงศ์ (พร มุนนาค) เป็นเสนาบดีกรมเกษตรราชการ (พ.ศ.
๒๔๓๐ - พ.ศ. ๒๔๓๕) ได้มีการเปลี่ยนวิธีการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน
โดยยกเลิกการประมูลซื้อตั๋วราชการ และการตั้งเสนาไปทำการออกหนังสือรับรอง
กรรมสิทธิ์ที่ดินตามแบบเดิมเสีย ในการนี้กรมนาหรือกรมเกษตรราชการได้เป็นผู้คิดแบบ
แผนการออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินขึ้นใหม่ให้เป็นแบบเดียวกัน ได้พิมพ์ใบเขียนย่อ
ใบจอง ใบเสร็จรับเงินมีสำเนา ทับบัญชีจอง และบัญชีเงินคานาเป็นแบบเดียวกัน
โดยตั้ง "ข้าหลวงกรมนา"^๕ เป็นผู้ไปทำหน้าที่ออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดิน
ค่าธรรมเนียมจองยกเป็นของหลวง นอกจากนี้กรมนายังได้ประกาศพระราชบัญญัติที่ดิน
และค่าอากรขึ้นเป็นครั้งแรก คือพระราชบัญญัติที่ดิน รัตนโกสินทรศก ๑๑๐ (พ.ศ. ๒๔๓๕)
ในพระราชบัญญัติที่ดินฉบับนี้กำหนดค่าธรรมเนียมออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินไว้

^๕ ทินกร ทองเสวต, ประวัติกระทรวงเกษตร, หน้า ๗.

^๕ ทินกร ทองเสวต, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

ฉบับละ ๒ บาท ผู้จับจองที่ดินคนหนึ่ง อาจจะขอจองที่ดินที่แปลงก็ได้ แต่หนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินฉบับหนึ่งจะต้องมีเนื้อที่ไม่เกิน ๒๕ ไร่^{๑๐} การกำหนดขนาดเนื้อที่ดินเช่นนี้ ก็เพื่อจะออกโฉนดที่ดินให้ไ้หลายฉบับ โดยมีจุดประสงค์ใหญ่อยู่ที่ว่าจะได้ค่าธรรมเนียมของมากขึ้น

เมื่อได้สถาปนากระทรวงเกษตรพาณิชย์ขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๕ และมีเจ้าพระยาสุรศักดิ์มนตรีเป็นเสนาบดี การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินก็ไ้ดำเนินการตามวิธีที่เคยปฏิบัติมา เมื่อครั้งพระยาภาสกรวงศ์เป็นเสนาบดี แต่เนื่องจากการออกโฉนดที่ดินในครั้งนั้นยังมีข้อบกพร่องอยู่มาก เพราะยังไม่ได้ทำแผนที่ละเอียด ฉะนั้นจึงเห็นว่าการออกโฉนดหรือหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินควรจะได้ทำแผนที่ละเอียดเสียก่อน จำนวนเนื้อที่ดินในโฉนดจึงจะใกล้เคียงความจริง และโฉนดจะไ้ไม่ทับกัน ทั้งนี้ จึงให้กรมแผนที่ทำแผนที่ละเอียดขึ้น และได้ขยายการทำแผนที่ให้กว้างขวางออกไป และตั้งโรงเรียนแผนที่ขึ้นที่วังสระปทุมวัน^{๑๑}

ในระหว่างปี พ.ศ. ๒๔๓๕ ถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ กระทรวงเกษตรพาณิชย์ได้ยุบไปรวมกับกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กระทรวงพระคลังไ้จัดการออกตราจองแบบเกมเสียทั้งหมด ตราจองเก็ที่ออกมาแล้วเป็นอันยกเลิกใช้ไม่ได้ กระทรวงพระคลังไ้ทำตัวสำคัญให้เป็นคู่มือ เรียกว่า "ใบเหยียบย่ำ" ใบเหยียบย่ำนี้มีอายุใช้ไ้ ๑ ปี

---

^{๑๐} กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรพาณิชย์ ที่ กษ. ๔.๑/๓ เรื่อง "พระราชบัญญัติที่ดินรัตนโกสินทรศก ๑๑๐".

^{๑๑} ทินกร ทองเสวศ, เรื่องเกม, หน้า ๑๔.

เมื่อสิ้นปีต้องเสียค่าธรรมเนียมใหม่ และออกใบเหี่ยวย่าให้ใหม่ ถ้าหากไม่เสียค่าธรรมเนียมใหม่ก็หมดกรรมสิทธิ์^{๑๒} การออกใบเหี่ยวย่านี้ ไม่ใ้กำหนดเรื่องขนาดเนื้อที่กินกินแก่ก่อน พระยาพระราชพิธีพืชมงคล (ฝั่ง ชูโต) มีความเห็นเกี่ยวกับการออกโฉนดที่ดินในสมัยนั้นว่ามีปัญหาเรื่องตราจองทับกัน และยังขาดการทำและเก็บรักษาทะเบียนที่ดิน จึงทำให้การตรวจคนหลักฐานกระทำไ้ยาก จนต้องงอกออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินไว้ชั่วคราว แล้วออก "ข้อบังคับการหวงห้ามที่ดิน" เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ซึ่งสรุปไ้ว่า ถ้าผู้ใดปรารถนาจะขอหวงห้ามที่ดินไว้ทำกิจการอย่างหนึ่งอย่างใดใ้ใหญ่ขอหวงห้ามถมกินเขตที่ตั้งบ้านของที่ดินขอหวงห้ามนั้น ต้องปักประกาศไว้ที่ว่าการอำเภอ และบริเวณขอหวงห้ามเป็นเวลา ๒๐ วัน เมื่อไม่มีผู้ใดคัดค้านจึงจะขอหวงห้ามที่ดินนั้นไ้^{๑๓} เป็นต้น

การออกหนังสือรับรองกรรมสิทธิ์ที่ดินแบบใหม่ ซึ่งเป็นแบบที่ไ้ปรับปรุงใช้ต่อมาจนถึงปัจจุบันนั้น ไ้เริ่มขึ้นในตอนปลายรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เนื่องจากพระองค์ทรงมีพระราชประสงค์ที่จะไ้ราษฎรไ้มีกรรมสิทธิ์ในที่ดินไ้เป็นหลักฐาน ทั้งนี้เพื่อเป็นการสอดคล้องกันกับงานการทำแผนที่มณฑลกรุงเทพฯ

---

^{๑๒} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ.๔/๕ เรื่อง "พระยาพระราชพิธีพืชมงคลกราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕" ๑๒ เมษายน ร.ศ. ๑๒๓.

^{๑๓} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๓.๓/๒๔ เรื่อง "การออกโฉนดและข้อบังคับการหวงห้ามที่ดินและว่าก้วยการสำรวจที่นาคลองรังสิต".

และมณฑลกรุงเก่าซึ่งดำเนินการเสร็จสิ้นไปแล้วประการหนึ่ง กับอีกประการหนึ่งก็คือ
จะระงับข้อพิพาทของราษฎรที่แก่งแย่งในกรรมสิทธิ์ที่ดินกัน ^{๑๔} การที่จะปฏิบัติการ
ดังกล่าวให้ลุล่วงไปได้ผลสมพระราชประสงค์ ก็อยู่ที่การออกโฉนดที่ดินแสดงกรรมสิทธิ์
ของผู้ถือสิทธิในที่ดินนั้นให้ถูกต้อง โดยทางราชการเป็นผู้รับรองกรรมสิทธิ์นั้น ๆ
ดังนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการ กระทรวงมหาดไทย
และกระทรวงยุติธรรม ปรึกษารื้อกันในเรื่องนี้ แต่ปรากฏว่าไม่สามารถดำเนินการ
ปฏิบัติให้เป็นไปด้วยความเรียบร้อยได้ ต่อมาจึงได้โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งคณะกรรมการ
วางแผนการออกโฉนดที่ดิน และเมื่อคณะกรรมการได้ปรึกษารื้อกันเรียบร้อยแล้ว
ก็ได้ร่างประกาศเรื่องโฉนดที่ดิน และให้นำเข้าที่ประชุมเสนาบดี ประกาศใช้เป็น
พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดินตั้งแต่วันที่ ๕ กันยายน ๒๔๔๔ เรียกว่า พระราชบัญญัติ
ออกโฉนดที่ดินรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ประกาศพระราชบัญญัติฉบับนี้เป็นการออกโฉนด
แบบใหม่ครั้งแรกในประเทศไทย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ตั้งพระยาประชาชีพวิบาล (ผิง ชูโต) เป็นข้าหลวงพิเศษจัดการที่ดินมณฑลกรุงเก่า
เมื่อต้นปี ๒๔๔๔ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งศาลขึ้นพร้อมกัน เรียกว่า
"ศาลเกษตร" สำหรับชำระความที่ดินในเขตที่จะออกโฉนดที่ดินอย่างใหม่แต่ในปี
พ.ศ. ๒๔๕๑ ก็ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนหน้าที่ตุลาการไปรวมอยู่ใน
กระทรวงยุติธรรม พระยาประชาชีพวิบาลเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการที่ดินคนแรก
ที่ได้ดำเนินการออกโฉนดแบบใหม่ โดยได้ออกไปตั้งทำโฉนดอยู่ที่สภาการราชประยูร
พระราชวังบางปะอิน มณฑลกรุงเก่า ตั้งแต่ต้นปี ๒๔๔๔ เป็นต้นมา

^{๑๔} ประพัฒน์ ตริณรงค์, ประวัติและงานสมเด็จพระยาจักรพรรดิราชานุภาพ

เมื่อการทดลองออกโฉนดแบบใหม่ได้ผลดีกว่าแต่ก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งหอทะเบียนที่ดินเมืองกรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ขึ้นเป็นแห่งแรกเมื่อวันที่ ๒๓ กันยายน ๒๔๔๔ ณ หอสภาการราชประยูร พระราชวังบางปะอิน และได้ตั้งกรมทะเบียนที่ดินขึ้นในกระทรวงเกษตราธิการ เมื่อวันที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๕ กับให้ตั้งหอทะเบียนที่ดินมณฑลกรุงเทพฯ ขึ้นเป็นแห่งที่สองในวันเดียวกันนี้

สำหรับเจ้ากรมทะเบียนที่ดินนั้น ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายคัมภีร์ เอ. เกรแฮม (Mr. W. A. Graham) รับราชการในตำแหน่งเจ้ากรมทะเบียนที่ดิน^{๑๕}

ต่อมาได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินขึ้นอีก ๘ แห่ง ในระหว่างปี ๒๔๔๕ - ๒๔๕๑ คือ หอทะเบียนที่ดินเมืองนครราชสีมา เมืองชลบุรี เมืองฉะเชิงเทรา เมืองพิษณุโลก เมืองพิชัย (อุตรดิตถ์) เมืองสุพรรณบุรี เมืองปราจีนบุรี เมืองลพบุรีและเมืองอ่างทอง เพื่อให้เรื่องที่ดินเรียบร้อย จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ออกพระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) มีข้อความ ๔ ภาคคือ ว่าด้วยวิธีชำระความวิวาทเรื่องที่ดิน ว่าด้วยวิธีวางวัดที่ดิน ว่าด้วยวิธีโอนที่ดินในระหว่างวางวัดที่ดิน ทำแผนที่กับออกโฉนดแผนที่ใหม่ และว่าด้วยกฎหมายที่ดิน ซึ่งมีโฉนดแผนที่^{๑๖}

---

^{๑๕} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๔/๖ เรื่อง "มิสเตอร์เกรแฮม มารับราชการในกรมทะเบียนที่ดิน"

^{๑๖} พระโศภณผลพูนทวี, รายงานประจำปีกระทรวงเกษตราธิการ ตั้งแต่เดือนกันยายน ร.ศ. ๑๑๘ ถึงเดือนมีนาคม ร.ศ. ๑๓๐ (พระนคร : กระทรวงเกษตราธิการ ร.ศ. ๑๓๐), หน้า ๑๗๕ - ๘.

พระราชบัญญัติฉบับนี้ แม้จะได้มีการแก้ไขเพิ่มเติมในสมัยต่อมาอีกหลายครั้ง แต่ส่วนใหญ่ก็คงใช้เป็นหลักของการทะเบียนที่ดินตลอดมา จนกระทั่งได้จัดเข้าในประมวลกฎหมายที่ดินพุทธศักราช ๒๔๘๗

นอกจากนี้ ได้มีประกาศพระราชบัญญัติที่ดินตามสัญญาทางพระราชไมตรี ระหว่างกรุงสยามกับกรุงฝรั่งเศส ลงวันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๔๔๘ และสัญญาระหว่างกรุงสยามกับอังกฤษลงวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๕๑ ว่าด้วยคนเอเชียในบังคับฝรั่งเศส ขอถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน รัฐบาลไทยยอมให้ชาวเอเชียในบังคับของฝรั่งเศสมีสิทธิซื้อที่ดิน และมีสิทธิเป็นเจ้าของที่ดิน เช่นเดียวกับคนไทย และว่าด้วยคนในบังคับอังกฤษขอถือกรรมสิทธิ์ที่ดิน โดยรัฐบาลไทยยอมให้คนในบังคับอังกฤษทั้งที่เป็นชาวเอเชียและชาวยุโรปมีสิทธิซื้อที่ดิน และมีสิทธิเป็นเจ้าของที่ดินได้เช่นเดียวกับคนไทย^{๑๓}

สำหรับ พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ (พ.ศ. ๒๔๕๑) นั้น ไม่ได้เป็นกฎหมายที่ถ่วงทุกประการ เนื่องจาก เมื่อมีเรื่องใหม่เกิดขึ้นเมื่อใด ก็ต้องออกประกาศเป็นชั้น ๆ ไป เมื่อมีประกาศซับซ้อนหลายฉบับขึ้นก็รวบรวมใหม่ให้เหมาะสม ในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าพี่นางเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดีเกษตราธิการนั้น ก็ได้ขอพระบรมราชานุญาตประกาศใช้ "พระราชบัญญัติโฉนดที่ดินฉบับที่ ๒" ลงวันที่ ๑๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ อนึ่ง ต่อมาก็ได้ขอพระบรมราชานุญาต

---

^{๑๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๘/๑๐ เรื่อง "แบบในพระบรมราชานุญาต
ที่ดินให้แก่คนในบังคับ"

ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติโอนคดีที่กินฉบับที่ ๓" ลงวันที่ ๑๒ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๖๒^{๑๘}

ในสมัยที่สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์เป็นเสนาบดี
กระทรวงเกษตราธิการนั้น ก็ได้ตั้งหอทะเบียนที่ดินเพิ่มขึ้นอีก ๔ แห่ง คือ หอทะเบียนที่ดิน
จังหวัดจันทบุรี สระบุรี อุทัยธานี ภูเก็ต ปทุมธานี นนทบุรี สมุทรปราการ มีนบุรีและ
สมุทรสงคราม

ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔ ได้ออกพระราชบัญญัติแก้ไขความในมาตรา ๒๕ แห่ง
พระราชบัญญัติออกโฉนดที่ดิน ร.ศ. ๑๒๗ เกี่ยวกับวิธีโอนที่ดินในระหว่างรังวัดทำแผนที่
เพื่อออกโฉนดที่ดินให้เข้าไปไต่สวนหรือไต่สวนพร้อมทั้งหนังสือสำคัญและหลักฐานต่าง ๆ
สำหรับที่ดินแปลงนั้น ไปยื่นและแสดงความประสงค์ขอชำระหลวงเกษตราธิการ
เกษตราธิการได้ตรวจตราเห็นว่า ผู้ร้องขอเป็นผู้มีอำนาจที่จะกระทำการโอนกรรมสิทธิ์ที่ดินแปลงนั้น
ได้ตามกฎหมาย และไม่เป็นที่วิวาทแล้ว ก็ให้สลักหลังโอนไปไต่สวนหรือไต่สวนให้ตาม
คำร้องขอ และให้ผู้โอนและผู้รับโอนไปทำสัญญากันต่อหน้าเจ้าพนักงานทะเบียน
ณ หอทะเบียนที่ดิน ในจังหวัดที่ดินนั้นตั้งอยู่ ทั้งนี้เพราะได้ตั้งหอบุญขึ้นในจังหวัด
ต่าง ๆ แล้ว การต้องไปโอนไปไต่สวนและทำสัญญาต่างที่กัน เป็นความลำบากแก่ผู้โอน
และผู้รับโอน เพราะถ้าหากกับหอบุญที่ดินไม่ได้อยู่แห่งเดียวกัน จึงแก้ไขใหม่
เพื่อให้ทำสัญญาโอนกันได้เสร็จ ณ หอทะเบียนที่ดิน นอกจากเป็นการให้ความสะดวก

^{๑๘}
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๒/๖ เรื่อง "เพิ่มเติมพระราชบัญญัติ
ออกโฉนดที่ดิน ฉบับที่ ๒ - ๓".

แก๊วไอออนและผู้รับไอออนแล้ว ยังเป็นการรวมงานเกี่ยวกับทะเบียนที่ดินไว้ที่เดียวกัน
ไม่ต้องแยกกันมาก่อน ทำให้เปลืองงบประมาณ กำลังคนและเวลา ^{๑๕}

ในก้านหอทะเบียนต่าง ๆ นั้น ก็คงดำเนินการต่อไป และแก้ไขยাজกตั้งขึ้นใหม่
อีกแห่งหนึ่งคือ หอทะเบียนที่ดินจังหวัดชัยนาท ซึ่งเปิดทำการเมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม

๒๔๙๕

๒. การชลประทาน

ในคอนต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น พระองค์ทรง
พระราชดำริว่า การเพาะปลูกเป็นสิ่งสำคัญของบ้านเมือง ซึ่งต้องอาศัยน้ำเป็นหลัก
ฉะนั้น กิจการก้านการชลประทานที่สำคัญก็คือ การขุดคลอง ส่วนการชลประทานตามแบบ
ประเทศตะวันตกซึ่งหมายถึงการท่อน้ำและระบายน้ำหรือที่เรียกว่า "เอริเกชัน"
(Irrigation) นั้นยังเป็นของใหม่ และพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ก็ทรงสนพระทัย และใ้หน้าเรื่องนี้มาปรึกษาหารือกับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่อยู่เสมอ

ในสมัยนั้น ที่รกร้างว่างเปล่ายังมีอยู่มาก และเต็มไปด้วยป่าพงเป็นการลำบาก
ที่จะเกินทางเข้าไป เพราะไม่มีลำคลองและถนนหนทางตัดผ่าน ฉะนั้น เมื่อมีการ
ขุดคลองขึ้น ที่ซึ่งเคยรกร้างว่างเปล่ายุ่ก็กลายเป็นนาและมีคนอพยพไปตั้งถิ่นฐาน
ท่ามาหากิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงมีพระบรมราชานุญาต
ให้ข้าราชการหรือเอกชนเข้าไปทำการขุดคลองในที่รกร้างว่างเปล่าเหล่านี้ เมื่อ
ขุดคลองเสร็จเรียบร้อยแล้ว คลองที่ขุดและที่ดินริมฝั่งคลองทั้งสองข้างข้างละ ๖ วา

---

^{๑๕} กระทรวงเกษตร, ประวัติกระทรวงเกษตร พิมพ์แจกเป็นที่ระลึกในวัน
เปิดที่ทำการใหม่ ๑ เมษายน ๒๕๐๐ (พระนคร : รุ่งเรืองธรรม ๒๔๙๙),
หน้า ๑๔๕ - ๖.

ให้ตกเป็นของหลวง ผู้ซึ่งชุกคลองได้รับพระบรมราชานุญาตให้เป็นเจ้าของที่ดินริมฝั่ง
คลองข้างละ ๓๐ เส้นข้าง ๔๐ เส้นข้าง แล้วขายให้แก่ประชาชนราษฎรในราคา
ไม่เกินไร่ละ ๔ บาท และต้องยกกำไรที่ได้จากการขายที่ดินนั้น ให้เป็นค่าภาคหลวง
ร้อยละยี่สิบ ๒๐

บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม

เนื่องจากพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริที่จะ
ทำนุบำรุงแผ่นดินและอาณาประชาราษฎร์ให้มีความเจริญอยู่เป็นสุขทั่วหน้า ถึงกับได้
มีพระบรมราชโองการดำรัสว่า ในพระราชอาณาเขตสยามนี้ คลองเป็นสิ่งสำคัญ
ฉะนั้น ในปีหนึ่งควรจะได้มีคลองใหม่ขึ้นสักสายหนึ่ง เพื่อจะทำให้บ้านเมืองเจริญ
ถึงจะออกพระราชทรัพย์ปลีละพันชั่งหรือสองพันชั่งก็ไม่ทรงเสียดาย ๒๑ ทั้งนั้น ในปี
พ.ศ. ๒๔๓๒ พระองค์เจ้าสายสนธิวงศ์ได้กราบบังคมทูลให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวปรับปรุงที่ดินในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ให้เป็นแหล่งกลกิกรม

๒๐ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘.๘/๑๑ เรื่อง หนังสือพระราชทาน
พระบรมราชานุญาตให้ชุกคลอง ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างคอมมิตตี กรมพระนครบาล
กับบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม จุลศักราช ๑๒๕๐.

๒๑ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘.๘/๑๑ เรื่อง "บริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม
คำกราบบังคมทูลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ของบริษัทชุกคลองแลคูนาสยาม
ในพิธีเปิดประตูน้ำคลองรังสิตประยูรศักดิ์ เมื่อวันที่ ๑๘ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๓๘".

โดยให้ชุกคลองเชื่อมแม่น้ำต่าง ๆ ในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา และชุกคลองชอยเข้าไปในที่
รกร้างว่างเปล่าอยู่ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงเห็นชอบด้วย
แต่เนื่องจากจะต้องใช้จ่ายเงินเป็นจำนวนมาก รัฐบาลในครั้งนั้นไม่มีเงินพอจะจัดทำได้
ประกอภกับรัฐบาลกำลังสร้างทางรถไฟอยู่ ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวจึงได้ขอความร่วมมือจากเจ้านายข้าราชการที่มีทุนทรัพย์ให้ช่วยดำเนินงานนี้
โดยรัฐบาลจะให้ชุกคลอง เป็นเจ้าของที่ดินและมีสิทธิที่จะขายที่ดินริมฝั่งคลองเป็นค่า
ตอบแทน แต่ปรากฏว่าข้าราชการผู้มีทุนทรัพย์ไม่กล้าลงทุน เนื่องจากต้องลงทุนมาก และ
ไม่แน่ใจว่าจะได้ทุนคืน โครงการดังกล่าวจึงไม่เป็นไปตามพระราชประสงค์ ^{๒๒}

ในปี พ.ศ. ๒๔๓๓ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ ได้ปรึกษารื้ออกับนายโยกิม
แกรซี (Goachim Grassi) และคนไทยที่ร่ำรวยมาก ๒ คนคือ พระนันทพิภพชาติ
(ชื่น) กับหลวงสาธตราชายุกต์ (ยม) เห็นว่าการลงทุนดังกล่าวนี้จะไม่ขาดทุน และทั้ง
ยังจะเป็นประโยชน์ต่อแผ่นดินด้วย จึงได้ร่วมกันจัดตั้งบริษัทชุกคลองแคว้นสยามขึ้น ^{๒๓}
และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ได้สัมปทานทำการชุกคลองในพระราชอาณาเขตมีกำหนด
๒๕ ปี เริ่มตั้งแต่วันที่ ๑๗ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นต้นมา

^{๒๒} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘.๘/๑๒ เรื่อง Scheme of Irrigation in
Siam ของมิสเตอร์โยกิม แกรซี เป็นหนังสือในเอกสารเรื่อง ส่งสมุคค่าอธิบาย
เรื่องการชุกคลองแคว้นสยาม ^{๒๒} พุศจิกายน ร.ศ. ๑๒๑.

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน.

บริษัทชุกคลองแลดูนาสยามเป็นผู้ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ชุกคลองก่อน
ผู้อื่นในพระราชอาณาเขตมีกำหนด ๒๕ ปี ถ้าหากบริษัทนี้จะชุกคลองใหม่ในตำบลใด
ก็ก็ และชอชอมคลองเก่าในตำบลใดก็ก็ ต้องทำแผนที่บอกกำหนดความกว้างยาวลึก
ของคลองที่จะชุก พร้อมกับหนังสือขอพระบรมราชานุญาตยื่นต่อกระทรวงเกษตราธิการเพื่อ
พิจารณา เมื่อกระทรวงเกษตราธิการเห็นชอบแล้ว บริษัทจึงจะลงมือชุกคลองและ
ชอมคลองนั้นได้ หากมีผู้หนึ่งผู้ใดมาขออนุญาตชุกคลองในที่ตำบลใด ๆ ซึ่งรัฐบาล
เห็นว่าจะเป็นประโยชน์แก่แผ่นดินและควรยอมให้ชุกได้ รัฐบาลก็จะแจ้งให้บริษัททราบ
เสียก่อนโดยจะถามบริษัทว่าคลองตำบลนั้น ๆ บริษัทจะชุกหรือไม่ ถ้าบริษัทไม่ชุกจึงจะ
อนุญาตให้ผู้อื่นชุกตามความประสงค์ แต่ถ้าบริษัทจะรับชุก
ก็จะอนุญาตให้ชุก เมื่อรัฐบาลเห็นว่าควรจะมีการชุกคลองที่ตำบลใด ๆ ก็ก็ หรือชอม
คลองเก่าที่ตำบลใด ๆ ก็ก็ ซึ่งรัฐบาลจะเป็นผู้ออกค่าจ้าง รัฐบาลก็จะแจ้งให้บริษัท
ทราบก่อนผู้อื่น เพื่อจะได้รับจ้างชุก และจะได้มีการประมูลราคาก่อสร้าง ถ้าหากว่า
บริษัทคิดราคาค่าจ้างแพงกว่าคนอื่น รัฐบาลยอมมีอำนาจที่จะเลือกจ้างคนอื่นได้^{๒๔}

ในส่วนที่เกี่ยวกับผลประโยชน์ที่บริษัทจะได้รับจากการชุกคลองนั้น มีกำหนด
ไว้ในหนังสือ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้บริษัทเป็นเจ้าของที่ดินริมฝั่งคลอง
ที่ชุกนั้น ทั้งความในข้อ ๔ ที่ว่า "ข้อ ๔ คลองใดคลองหนึ่งที่ได้รับอนุญาต

---

^{๒๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕
เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๕.๔/๑ หนังสือพระราชทานพระบรม
ราชานุญาตชุกคลอง ณ กรุงเทพมหานคร ระหว่างคอมมิสชันกรมพระนครบาลกับบริษัท
ชุกคลองแลดูนาสยาม ลงวันที่ ๕ ๒ ๒ คำ ปีมชวศ สัมฤทธิศก จุลศักราช ๑๒๕๐
(ตรงกับวันที่ ๑๗ มกราคม ร.ศ. ๑๐๕)

ให้ชุกใหม่ แลต้องออกทุนของผู้รับอนุญาตชุกนั้น ถ้าได้ชุกคลองแล้วเสร็จเมื่อใด ที่แผ่นดิน
สองฝั่งคลองที่ไม่มีผู้ใดจับจอง เป็นเจ้าของไว้แต่เดิม วกตั้งแต่ฝั่งคลองขึ้นไปปากละ
๔๐ เส้น สองฟากรวม ๘๐ เส้น จนตลอดลำคลองที่ชุกลงใหม่ นั้น ให้ผู้รับอนุญาตถือ
เอาไว้ว่าเป็นที่ผู้รับอนุญาตได้จับจองไว้แล้วตั้งแต่วันที่ลงมือชุกคลองนั้นมา ผู้หนึ่งผู้ใดจะ
มาจับจองที่นาในกำหนดนี้ นอกจากผู้รับอนุญาตยอมให้จองนั้นไม่ได้ ถ้าผู้รับอนุญาต
จะขายให้ผู้ใดผู้หนึ่งก็ขายได้ตามความปรารถนา แต่การที่ผู้รับอนุญาตได้ผลประโยชน์
ถือเอาที่แผ่นดินที่กล่าวแล้วนี้เป็นที่ผู้รับอนุญาตได้จองไว้แล้วนั้น จะถือเอาเกินกว่ากำหนด
เวลาในพระราชบัญญัติซึ่งว่าด้วยการจับจองที่นานั้นไม่ได้ เมื่อชุกคลองเสร็จแล้ว
บริษัทจะจับจองที่กินไว้เกิน ๓ ปีไม่ได้ ต้องขายภายในกำหนด ๓ ปี ต้องประพฤติ
ตามพระราชบัญญัตินั้นทุกประการ"^{๒๕}

ต่อมาเมื่อวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๓๓ กระทรวงเกษตรพานิชการ
และบริษัท ได้ทำสัญญาเพิ่มเติมเกี่ยวกับการกำหนดราคาที่ดินที่บริษัทจะขาย และระเบียบ
การปฏิบัติในการเสียดำภาคหลวงขึ้น โดยได้กำหนดว่า บริษัทจะขายที่ดินริมฝั่งคลอง
ที่บริษัทชุก ถ้าเป็นคลองกว้าง ๔ วา ราคาไร่ละ ๕ บาท คลองกว้าง ๖ วา
ราคาไร่ละ ๔ บาท คลองกว้าง ๘ วา ราคาไร่ละ ๒ บาท ที่มุมคลองเพิ่มขึ้นอีก
ไร่ละ ๑ บาท^{๒๖} ในการขายที่ดินนี้บริษัทจะไม่มีอุบายแย่งคนซื้อขายโดยทุจริตศึกษา
ประโยชน์ให้มากขึ้นไปกว่าราคาที่ได้ตกลงไว้แล้ว ถ้าหากบริษัททำผิดสัญญา จะถูกปรับ

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน

^{๒๖} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรพานิชการ ที่ กษ. ๘,๔/๑ หนังสือเพิ่มเติมสัญญาพระราชทานพระบรมราชา-
อนุญาตชุกคลอง ๑๖ ธันวาคม ร.ศ. ๑๐๘

อีกหนึ่งเท่าตัวของจำนวนเงินที่ขายเกินราคาที่กำหนดไว้ เงินค่าภาคหลวงร้อยละ ๒๐
ที่จะได้จากกำไรของบริษัทนั้น บริษัทต้องทำบัญชีรับจ่ายเสนอต่อกระทรวงเกษตรทุก ๆ
หกเดือน กระทรวงเกษตรมีอำนาจที่จะเรียกบัญชีรายละเอียดของบริษัทมาตรวจสอบ
ได้ทุกอย่างทุกราย ถ้ากระทรวงเกษตรพิจารณาเห็นว่า รายได้ รายจ่ายรายใดรายหนึ่ง
ไม่สมควร กระทรวงมีอำนาจจะสั่งให้บริษัทตัดรายการนั้นออก ถ้าหากบริษัทไม่ยอม
ตัดรายการนั้น ก็ให้ตั้งคณะกรรมการกลางขึ้นพิจารณาว่าควรตัดสินโดยเด็ดขาด ^{๒๓}

ในข้อสัญญาเพิ่มเติมใหม่นี้ ยังกำหนดไว้ว่า คลองที่บริษัทขุดนั้น เมื่อขุด
เรียบร้อยแล้ว บริษัทต้องทำประตูน้ำในคลองเป็นระยะตามที่รัฐบาลจะได้ออกให้เพื่อ
ประโยชน์ที่จะเปิดเปิดน้ำไว้ใช้ในการทำนาทั่วไป และให้บริษัทจัดสร้างที่พักสำหรับ
ผู้ไปเฝ้าเครื่องต่าง ๆ สำหรับรักษาประตูน้ำด้วย บริษัทจะต้องทำท่อน้ำ ประตูน้ำ
หรือที่กั้นก้ำบังน้ำ เพื่อไม่ให้น้ำในคลองหรือในทุ่งลกลดเร็ว ซึ่งจะเป็นอันตราย
แก่การเพาะปลูกเสียประโยชน์ของผู้ ^{๒๔}

บริษัทขุดคลองแควนสยามได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองในทุ่งหลวง
คลองรังสิต หรือที่เรียกว่า ทุ่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา ตั้งแต่เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๓
โดยขุดคลองเชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครนายกยาวประมาณ ๕๑ กิโลเมตร
การขุดคลองใหญ่เชื่อมแม่น้ำเจ้าพระยากับแม่น้ำนครนายกนี้เสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จพระราชดำเนินไปเปิดคลองนี้
เมื่อวันที่ ๕ กรกฎาคม ๒๔๓๔ พร้อมทั้งพระราชทานนามคลองนี้ว่า "คลองรังสิต
ประยูรศักดิ์" ที่ปากคลองกานแม่น้ำเจ้าพระยามีประตูน้ำ พระราชทานนามว่า

^{๒๓} เรื่องเดียวกัน

^{๒๔} เรื่องเดียวกัน

"ประตุน้ำจุฬาลงกรณ์" ส่วนที่ปากคลองบ้านแม่น้ำนครนายกมีประตุน้ำ พระราชทานนามว่า "ประตุน้ำเสาวภา" ^{๒๔}

การขุดคลองรังสิตประยูรศักดิ์นั้น ขุดโดยเครื่องจักรแทนการใช้แรงคน ซึ่งทำกันอยู่ในสมัยก่อน ต่อมาบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดคลองทวารสายบนและคลองทวารสายล่าง และให้ขุดคลองซอยต่าง ๆ ในทุ่งรังสิต ตั้งแต่วันที่ ๒ กันยายน พ.ศ. ๒๔๓๖ ^{๓๐} บริษัทได้ดำเนินการขุดคลองเรื่อยมาและมาแล้วเสร็จในต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

ต่อมาบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตขุดคลองในท้องทุ่งฝั่งตะวันออกของแม่น้ำบางปะกง คือบริเวณทุ่งกงละคร จังหวัดนครนายก และได้รับพระบรมราชานุญาตให้ขุดเมื่อวันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๔๗ ในครั้งนี้รัฐบาลได้อนุญาตให้บริษัทขุดไทยให้ที่ดินแทนค่าจ้าง เพราะรัฐบาลไม่ต้องหางบประมาณมาจ้างขุดคลอง และทำให้มีคลองมากสายขึ้นโดยเร็วกว่าที่รัฐบาลขุดเอง ^{๓๑}

^{๒๔} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๓/๔ เรื่อง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จไปเปิดคลองรังสิตประยูรศักดิ์ ๕ กรกฎาคม ร.ศ. ๑๑๕

^{๓๐} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๘.๔/๑ เรื่อง พระปฏิบัติราชประสงค์เรียนเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ๑๘ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๔

^{๓๑} กองกฎหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๕/๔ เรื่อง "บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามขุดคลองทุ่งนครนายก"

แต่หลังจากที่ได้ลงนามในสัญญาแล้ว กรมคลองซึ่งเป็นผู้ควบคุมบริษัททุกคลองแลคุณาสยาม ก็รายงานให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการในเวลานั้นคือ เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ ว่าบริษัทไม่ปฏิบัติตามสัญญาพระบรมราชานุญาตทุ่งกงละคร นครนายก เนื่องจากบริษัทไม่ไ้ลงมือทำประตูน้ำตามที่กำหนดไว้ แต่รัฐบาลก็ยังผ่อนผันให้ เพราะเห็นว่า เป็นบริษัทคนไทย และเพื่อให้บริษัทปฏิบัติตามให้สำเร็จตามที่รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ นอกจากนั้นยังมีปัญหา คือไม่สามารถจำหน่ายที่ดินได้ จึงมาเสนอให้รัฐบาลจำหน่ายที่ดินเอง โดยบริษัทขอรับราคาเพียงไร่ละ ๔ บาท เหมือนเป็นการรับจ้างขุด ^{๗๒} เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เห็นว่ารัฐบาลไม่ควรรับ เพราะเกรงว่าจะไม่มีคนซื้อ และอีกประการหนึ่งทุ่งกงละคร นครนายกนี้ ยังไม่มีโครงการชลประทาน เกรงว่าจะเสียเปล่าเหมือนทุ่งรังสิต เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ จึงไปขอให้นายเวสเทกกาท (Mr. Westengard) วิศวกรตรวจสอบและออกความเห็นว่าจะสัญญาพระบรมราชานุญาตจะชากหรือไม่ ซึ่งมิสเตอร์เวสเทกกาท เห็นว่า จะประกาศถอนสัญญาพระบรมราชานุญาตได้ แต่ต้องบอกบริษัทล่วงหน้าก่อน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระราชหัตถเลขาไปยังกรมการว่า เรื่องนี้เป็นเรื่องสำคัญ ต้องพิจารณาให้รอบคอบ

---

^{๗๒} กองกฎหมายเทศาภิบาล กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ พิมพ์เอกสารกระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๕/๑ เรื่อง "พระปฏิบัติราชประสงค์ ขอดวายที่นาและสมบัติของบริษัททุกคลองฯ หักใช้ค่าจองที่นา"

จึงให้นำเรื่องนี้ปรึกษาในที่ประชุมเสนาบดี เมื่อวันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๐
ลงมติให้กระทรวงเกษตรธิการกับกรมอัยการหารือกันในแง่กฎหมาย ซึ่งปรากฏ
ภายหลังว่ากรมอัยการเห็นว่าควรจะเลิกสัญญาได้ ^{๓๓}

กรมคลองและโครงการทกน้ำไชน่า

รัฐบาลไทยได้ทำความตกลงกับรัฐบาลเนเธอร์แลนด์ ขอนาย เจ โฮมัน
วัน เคอร์ ไฮเค (J.Homan Van der Heide) นายช่างผู้ชำนาญการชลประทาน
ซึ่งรับราชการอยู่ที่ชวา มาศึกษาและพิจารณาว่าโครงการชลประทานในประเทศไทย
และไต่ถามกรมคลองขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๖ มีหน้าที่ตรวจระกบพื้นที่สำหรับการชลประทาน
และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้นายเจ โฮมัน วันเคอร์ ไฮเค เป็นเจ้ากรมคลอง

นายเจ โฮมัน วันเคอร์ ไฮเค เข้ามาศึกษาสภาพพื้นที่ของประเทศไทย
โดยตรวจวัดระกบน้ำอยู่ ๔ เดือน เห็นว่า สำหรับประเทศไทยนั้น แม้จะมีการขุดคลอง
แล้วก็ตาม แต่ขาดการทกน้ำและระบายน้ำ ซึ่งจะอำนวยความสะดวกในการเพาะปลูก
พืชผล การสุขาภิบาล การคมนาคม เขาจึงเสนอว่า ในระยะนั้นควรจะทำในที่ราบ
ภาคกลางของประเทศไทย เพราะบริเวณนี้จะเป็นแหล่งเกษตรกรรมที่สำคัญที่สุดของ
ประเทศ มีประชาชนหนาแน่น ไก่จะไต่ประโยชน์แก่คนจำนวนมากและตรงกับความ
ประสงค์ของรัฐบาล ^{๓๔}

---

^{๓๓} กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๕.๔/๑๔ เรื่อง "บริษัทขุดคลองแลคูนาสยามของ
พระบรมราชานุญาตขุดคลองในทุ่งฝั่งตะวันออก"

^{๓๔} กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๕/๕ รายงานโครงการทกน้ำและไชน่าในเขตที่ราบ
แห่งลากแม่น้ำเจ้าพระยาตอนใต้ ร.ศ. ๑๒๒.

นายเจ โสมัน วันเคอร์ ไฮเก ไก่จัดทำโครงการทคหน้า และไชน้ำหรือที่เรียกว่า "สก็มชัชนาท" เสนอต่อรัฐบาลในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ โดยไก่อเสนอให้ก่อสร้างเขื่อน ทคหน้าขนาดใหญ่ในแม่น้ำเจ้าพระยาที่ชัชนาท แล้วจะขุดคลองส่งน้ำ เพื่อนำมาใช้ในการ เพาะปลูกในท้องทุ่งทางฝั่งตะวันออก และฝั่งตะวันตกของลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาทางใต้ ซึ่งโครงการนี้จะอำนวยความสะดวกแก่การเพาะปลูกเป็นอันมาก โดยเฉพาะการทำนา นั้น จะหวังผลไก่อแน่นอนกว่าการทำนาโดยอาศัยน้ำฝนแต่เพียงอย่างเดียว ทั้งในรายงาน ของนายโสมัน วันเคอร์ ไฮเก ตอนหนึ่งกล่าวถึงประโยชน์ที่จะได้รับจากการทคหน้าไชน้ำว่า "...การทคหน้ายังจะช่วยให้อากาศน้ำ ค่าเงินเรือขึ้นลง ค่าผันประตูน้ำ ค่าขายและค่าเช่า ที่กินกล้วย และเนื้อที่นาในประเทศสยามนี้ก็อยู่ในเขตที่จะทำการทคหน้าไชน้ำมากกว่า ครึ่งหนึ่งของจำนวนที่นาทั้งหมด เมื่อจะว่ากล้วยพืชผลอันเกิดแต่การทคหน้าไชน้ำนี้แล้ว คงจะเป็นจำนวนไม่ต่ำกว่าครึ่งหนึ่งของพืชผลทั้งหมดของประเทศสยาม ถ้าจะนับแต่สินค้า ชาวแล้ว คงจะมากกว่า ๗๕ % ของชาวในประเทศสยามทั้งหมดเป็นแน่ เพราะชาวนา คนหนึ่งจะสามารถทำนาได้มากขึ้น และชาวที่เหลือก็จะได้เป็นสินค้าออกทั้งหมด" ๓๕

อีกตอนหนึ่งกล่าวว่า "บรรดาประเทศทั้งหลายที่มีการทคหน้าไชน้ำก็ได้ปรากฏว่า ในเขต ที่มีการทคหน้าไชน้ำนั้น มักมีราษฎรพลเมืองหนาแน่นกว่าที่อื่น ๆ เพราะการทคหน้าไชน้ำนั้น ย่อมทำให้การสุขาภิบาลดีขึ้น ในประเทศสยามปัจจุบันนี้ ถึงเวลาสิ้นหน้านาแล้ว ชาวนาที่ไม่มีงานอะไรทำ มีแต่จะต้องไปหาน้ำมาไว้รับประทาน ซึ่งเป็นเครื่องอุดหนุน ให้การพนันฟุ้งเฟ้อยิ่งขึ้น ความจำเป็นที่จะต้องกลับไปกลับมาสูบน้ำนี้ ทำให้ราษฎร ไม่ตั้งเป็นปรกคดใจได้ จึงไม่สามารถจะปลูกสร้างที่อยู่ให้มั่นคงลงเป็นหลักฐาน ทั้งนี้ ย่อมเป็นการยากแก่การปกครองกล้วย...ถ้ามีการ ทคหน้า การปกครองจะสะดวกขึ้น

ราษฎรจะปลูกบ้านเรือนสวยงามขึ้นอีก การศุขชาติบาลจะดีขึ้นด้วยเหมือนกัน ราคาที่ดินก็จะแพงขึ้น สมบัติบ้านเมืองจะบริบูรณ์ คนเที่ยวจะทำนาได้มากขึ้น การทำนาก็ทำในที่รกร้างว่างเปล่าได้ บุตรหลานชาวเขาก็จะออกไปจับจองที่อันได้ ไม่ต้องแย่งที่ที่บิดาปกครองอยู่แล้วให้แก่บุตรหลานหลาย ๆ คน คนละเล็กคนละน้อยทุกวันนี้ ส่วมะโนครัวชาวเขาก็จะไ้มากขึ้นโดยเร็ว ผลประโยชน์ของรัฐบาลก็จะทวีขึ้น"^{๓๖}

ถึงแม้ว่ารัฐบาลจะเห็นด้วยกับโครงการทกน้ำไขน้ำนี้ แต่เนื่องจากว่าโครงการนี้เป็นโครงการใหญ่ จะต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก รัฐบาลจึงไม่สามารถจะดำเนินการตามโครงการนี้ได้ เพราะในขณะนั้นรัฐบาลกำลังใช้เงินเป็นจำนวนมากในการก่อสร้างทางรถไฟ โครงการทกน้ำและไขน้ำก้งกล่าวนี้จึงเป็นอันระงับไป ดังนั้น กรมคลองจึงไ้วางโครงการขุดขอมคลองเก่าที่สิ้นเงินอยู่ให้ใช้ประโยชน์ไ้ รวมทั้งทำประตูน้ำต่าง ๆ ด้วย

งานที่สำคัญของกรมคลองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น คงมีเพียงแต่การขุดลอกคลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก สร้างประตูน้ำในคลองภาษีเจริญ คลองดำเนินสะดวก คลองแสนแสบ คลองบางขนาก คลองท่าไชย คลองพระโขนง คลองสำโรง และคลองก้าน เพื่อเก็บกักน้ำไว้จนถึงฤดูเก็บเกี่ยว เพื่อไม่ให้หน้าจี่กไหลลงทะเลไป และเก็บกักน้ำไว้ช่วยเหลือการทำนาในปลายฤดูอีกด้วย"^{๓๗}

---

^{๓๖} เรื่องเดียวกัน

^{๓๗} สมโภชน์ แก้วปราณีต, "กองก่อสร้าง" ชลประทาน ๓ - ๔ สิงหาคม

นอกจากนี้ ยังได้มีประกาศและพระราชบัญญัติหลายฉบับ เพื่อป้องกันรักษาคลอง และท่านบ และลงโทษผู้ทำลายท่านบและคลอง เพราะคลองและท่านบมักจะเสียดูเสมอ เป็นการเสียดูประมาณของรัฐบาลที่จะต้องซ่อมมอย ๆ คั้งนั้น เมื่อมีการซ่อมคลอง และทำประตูน้ำแล้ว จึงได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาคลองขึ้น ซึ่งได้บัญญัติบทลงโทษ ผู้ฝ่าฝืนพระราชบัญญัติไว้ควย เช่นหากฝ่าฝืนโดยการเอาขยะมูลฝอยทิ้งในลำคลอง กำหนดให้ปรับไม่เกิน ๒๐ บาท หรือจำคุกไม่เกินหนึ่ง เดือน หรือทั้งจำทั้งปรับเป็นต้น ^{๓๘}

อนึ่ง การเพาะปลูกซึ่งเป็นสิ่งสำคัญของบ้านเมืองต้องอาศัยน้ำเป็นหลัก แต่มี เหตุที่เป็นอันตรายอยู่ประการหนึ่งคือ ที่ดินในท้องทุ่งทั่วไป มักจะมีทางน้ำลำบึงทะลุออกมา บรรจบกับแม่น้ำและลำคลองใหญ่ ถ้าปีใดฝนไม่บริบูรณ์ น้ำน้อย น้ำที่พอจะขังท้องทุ่งอยู่ได้ ก็ไหลลงตามทางน้ำลำบึงนั้น ๆ มาลงแม่น้ำหรือลำคลองใหญ่เสีย ทำให้พืชพันธุ์การ เพาะปลูกในท้องที่นั้น ๆ เสียหาย จึงมีความประสงค์จะส่งเสริมการเพาะปลูกให้สมบูรณ์ ยิ่งขึ้น ควบคู่การปิดท่านบในที่ควรปิด เพื่อทดน้ำให้แก่เหตุอันตรายดังที่กล่าวมาแล้ว และเพื่อป้องกันมิให้ผู้ใดกระทำอันตรายแก่ท่านบอันเป็นประโยชน์นั้นเสีย กระทรวงเกษตรราธิการ จึงประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาท่านบ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ โดยกำหนดโทษผู้ทำอันตราย ต่อท่านบจะถูกปรับไม่เกิน ๑๐๐ บาท หรือจำคุกไม่เกิน ๓ เดือน หรือทั้งจำทั้งปรับ เป็นต้น และตามความในมาตรา ๑๐ แห่งพระราชบัญญัติรักษาคลอง พ.ศ. ๒๔๔๕ มีความว่าถ้าคลองใดได้จัดการซ่อมแซมและรักษาให้สะดวกแก่การไปมาของมหาชนแล้ว ให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการ มีอำนาจที่จะตั้งกฎข้อบังคับกำหนดพิทักษ์รักษาเก็บค่า รักษาคลองนั้น ๆ จากเรือแม่ที่ไปมาในคลองนั้นได้ตามสมควร และให้มีอำนาจที่จะเลิก

^{๓๘} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๕.๑/๔ เรื่อง "พระราชบัญญัติรักษาคลองและท่านบ"

หรือเปลี่ยนแปลงพิทักษ์ศรานั้นเมื่อใดก็ตามที่เห็นสมควร ดังนั้น จึงทรง
 พระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้เสนาบดีกระทรวงเกษตรราชการออกกฎข้อบังคับ
 ลงวันที่ ๑๒ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ สำหรับการเก็บเงินค่ารักษาคลอง ซึ่งได้จัดการ
 ขอมแซมรักษาให้สะดวกแก่การไปมาของประชาชนให้เก็บตามขนาดของเรือ เช่น
 เรือขนาดกว้างต่ำกว่า ๑ เมตรยาว ๓ เมตร เก็บเงินค่าละ ๑ สตางค์ เป็นต้น
 ยกเว้นเรือพระที่นั่ง เรือของตำรวจหรือเรือของบุรุษไปรษณีย์โทรเลข เป็นต้น ^{๓๘}

นอกจากมีการขุดขอมคลอง ท่านย ประจักษ์แล้ว ยังมีการกำจัดผักตบชวา^{๓๙}
 และสวะจากคลองต่าง ๆ ซึ่งขึ้นอยู่ตามริมตลิ่งตลอดลำน้ำเจ้าพระยาและสาขาต่าง ๆ
 บางคลองก็มีเต็มทั้งคลอง เป็นเหตุให้เรือไปมาลำบาก เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก ผักตบชวา
 ขึ้นเสมอและหนาแน่นขึ้นทุกวัน ถ้าเข้าไปในบริเวณคลองรังสิต หรือคลองอื่น ๆ ที่มี
 ประตูกักน้ำไม่ให้ไหลได้แล้ว ก็ขึ้นหนาแน่นจนคลองตัน ในฤดูหน้าน้ำท่วมก็จะขึ้นทับ
 ต้นข้าวตาย จึงได้จัดเจ้าหน้าที่จัดการป้องกัน แต่ทำไมค่อยเป็นผลสำเร็จนัก เพราะ
 ผักตบชวากว้างออกขยายกอรวกเร็ว

วิธีกำจัดผักตบชวาที่ทำก็คือ หัวเมืองเหนือคักแพผักตบชวาปล่อยลอยน้ำลงมาทางใต้
 ส่วนหัวเมืองที่อยู่ทางใต้ก็จะกันแพผักตบชวาในเวลาน้ำไหลลง ให้ลอยออกทะเล อีกวิธีหนึ่ง
 ก็คือ ชนผักตบชวาขึ้นมาแยกทิ้งไว้ให้ตายไปเอง หรือเผาให้ไหม้ตาย วิธีทั้งสองปรากฏว่า

^{๓๘} พระโภคผลพูนทวี, เรื่องเก็บ, หน้า ๓๑๔ - ๒๐

^{๓๙} พระวิมาดากรมพระสุทธสาสน์นาถ พระชายาองค์หนึ่งของรัชกาลที่ ๕ นำเอา
 ผักตบชวามาจากเกาะชวา นำมาเลี้ยงไว้ในสวนสุนันทาจนเต็ม จึงเปิดประตูน้ำ
 ปล่อยให้ผักตบชวาไหลไปตามคลองต่าง ๆ ดังนั้นผักตบชวาจึงแพร่หลายไปทั่วทุกคลอง

ไม่ค่อยได้ผลดี เพราะเหตุว่าการตัดผักชวาให้ไหลลดยลงมาตามน้ำนั้น ในเวลา
หน้าน้ำน้ำจะมาก กระแสน้ำจะพาผักชวาไหลลดยเข้าตามคลองเล็กใหญ่ เข้าไปใน
ทุ่งและบึง กลับขึ้นไปออกงามในที่เหล่านั้นอีก หรือมีจะนั้นผักชวาก็เที่ยวเกาะฝั่ง
อาศัยออกงามตามริมฝั่งน้ำจนกระทั่งปิดลาคคลองตัน เรือเดินไม่ได้ก็มี ส่วนหัวเมือง-
โตที่กระแสน้ำไหลขึ้นลง ในฤดูน้ำไหลขึ้นกลับพาผักชวาไหลขึ้นไปกับสายน้ำบ้าง ไหล
ไปตามลมที่ข้าง ไม่ออกถึงทะเลโขงบ้าง ส่วนวิธีขึ้นขึ้นบกนั้น ถ้าขึ้นขึ้นในที่กินเปือก
เช่นชายคดิ่ง ผักชวาก็ยังออกงามได้ไม่ตาย ถ้าหาที่แห้งขึ้นขึ้นเผา ก็จะไ้เพียงใน
เดือนมีนาคม เดือนเมษายนปีละ ๒ เดือนในเวลากินยังไม่แห้ง ถึงฤดูฝนแล้วก็เผา
ไม่ได้ ผักชวาไ้ฝนถึงออกงามอีก

อีกประการหนึ่งการกำจัดผักชวาก็กล่าวมิไ้ทำพร้อมกันทุกมณฑล และเมื่อไ้
กำจัดไปแล้ว ผักชวาก็ไม่ไ้ลดน้อยลง กลับมากขึ้นกว่าแต่ก่อน ดังนั้นจึงคิดหาวิธีกำจัด
ผักชวาคับวิธีอื่น โดยการเก็บผักชวาลงบรรจุเรือไปทิ้งทะเลหรือปากอ่าวในเวลา
น้ำลงให้พัดออกทะเลไป ผักชวาที่ไ้เอาลงเรือไม่ได้ เช่นมีอยู่ในเมืองหนองกลางที่คอน
ก็ไ้ขึ้นขึ้นบกในเดือนมีนาคม และจัดการเผาให้เสร็จในเดือนเมษายน ทั้งนี้ก็อาศัย
บอกบุญขอแรงจากประชาชนในพื้นที่นั้น ๆ ช่วยกันทำ รัฐบาลก็ช่วยอีกส่วนหนึ่ง
และไ้มีการตั้งกฎบังคับไม่ให้ปลูกผักชวา ถ้ามีผักชวาไว้ในเขคบ้านเรือน ก็ขอให้
ราษฎรทำลายเสียตั้งแต่ยังเล็ก ๆ^{๔๑}

^{๔๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๘ เรื่อง "ผักชวาและสวะ"

กรมทหน้า

ในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้มีการเปลี่ยนแปลงส่วนราชการที่สำคัญ คือ ย้ายกรมคลองจากกระทรวงเกษตราธิการมารวมอยู่กับกระทรวงโยธาธิการอีกกรมหนึ่ง เปลี่ยนชื่อเป็น กรมทาง มีหน้าที่สร้างทางบกทางน้ำ ส่วนการสร้างคลองหรือทางน้ำ อันจะเป็นประโยชน์แก่การเพาะปลูกนั้นคงอยู่ในหน้าที่เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ และยังได้เปลี่ยนชื่อกระทรวงโยธาธิการเป็นกระทรวงคมนาคม

ในตอนต้นรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เกิดฝนแล้งถึง ๒ ปี คือใน พ.ศ. ๒๔๕๔ และ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทำให้การทำนาไม่ไค้ผลเสียหายมาก เกิดข้าวยากหมากแพงเป็นที่เดือดร้อนแก่ประชาชน ดังนั้น พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้ตั้งคณะกรรมการขึ้นคณะหนึ่งซึ่งมีพระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเป็นประธาน เพื่อบริหารการแก้ไขปัญหาดังนั้นซึ่งอาจจะเกิดขึ้นต่อไป

พระเจ้าพี่ยาเธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ได้พูดเกล้าฯ ถวายความเห็น ว่า ในการที่จะบำรุงการเพาะปลูกให้ไค้ผลดียิ่งขึ้นนั้น จำต้องอาศัยการทหน้าในทางวิทยาศาสตร์ เพื่อช่วยให้น้ำฝนซึ่งไหลหลากผิดปกติ นั้นเป็นไปตามธรรมดา และเป็นวิธีที่เหมาะสมที่สุดที่จะช่วยให้การเพาะปลูกไค้ผลดีสม่ำเสมอ ดังนั้น จึงโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ทำโครงการทหน้าขึ้น พร้อมทั้งไค้ยับยั้งปัญหาการทหน้าในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นมาพิจารณาอีก ในการนี้ รัฐบาลไทยไค้ติดต่อขอขอยืม เซอร์ ทัอมัส วอร์ด (Sir Thomas Ward) ผู้เชี่ยวชาญการทหน้าชาวอังกฤษจากประเทศอินเดียมาเป็นผู้ร่างโครงการ เขาเดินทางเข้ามาในประเทศไทยเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ และได้เสนอว่าการเพาะปลูกและการทหน้ายัง

การก่ายกันอยู่ระหว่างกระทรวงคมนาคมและกระทรวงเกษตรราธิการ เห็นควรที่จะจัดแบ่ง
หน้าที่ให้ชัดเจน ดังนั้นที่รายงานของ เขาที่เสนอต่อเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการตอนหนึ่ง
เมื่อเดือนพฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๕๗ ว่าควรแยกการทหน้าออกจากกรมทาง โดยให้
กระทรวงคมนาคมรับผิดชอบเกี่ยวกับการพัฒนารถไฟ ท่าเรือ ถนน ในขณะที่กระทรวง-
เกษตรราธิการรับผิดชอบเกี่ยวกับการทหน้า ระบายน้ำ และพัฒนาในบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำ
เจ้าพระยา^{๔๒}

ฉะนั้น จึงได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมกิจการของกรมคลองเก่า
จัดตั้งเป็นกรมทหน้าขึ้น เพื่อจะได้ดำเนินการตามรูปโครงการของผู้ชำนาญการพิเศษนี้
กระทรวงเกษตรราธิการได้รับมอบหน้าที่ดังกล่าวมาจากกระทรวงคมนาคม ตั้งแต่วันที่ ๓๐
กันยายน พ.ศ. ๒๔๕๗ และแต่งตั้งให้นาย อาร์.ซี.อาร์. วิลสัน (Mr. R.C.R.
Wilson) ผู้ซึ่งรัฐบาลอังกฤษให้ยืมมาพร้อมกับเซอร์ชอมมัส วอร์ด เป็นเจ้ากรมทหน้า^{๔๓}

สำหรับ เซอร์ ชอมมัส วอร์ด ผู้เชี่ยวชาญทหน้าที่อังกฤษได้ให้ยืมมา ได้ทำ
โครงการทหน้าสำหรับพื้นที่ราบลุ่มลุ่มเขตนริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา โดยแบ่งเป็นตอน ๆ
ตามลำดับกัน และเมื่อการสร้างตามโครงการย่อยตอนต่าง ๆ ทุกโครงการในทุ่งราบ
ภาคกลางเสร็จสมบูรณ์แล้ว ก็จะต้องสร้างเขื่อนระบายน้ำขนาดใหญ่กั้นแม่น้ำเจ้าพระยา
ที่จังหวัดชัยนาท เพื่อให้โครงการย่อย ๆ นั้นเชื่อมต่อกับเขื่อนระบายน้ำจังหวัดชัยนาท
และสามารถทหน้าที่มีปริมาณอย่างเพียงพอไปใช้ในทุ่งนาสองฝั่ง จะทำให้การเพาะปลูก
ได้รับผลสมบูรณ์และแน่นอน

^{๔๒} กระทรวงเกษตร, เรื่องเคิม, หน้า ๑๒๖ - ๗

^{๔๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ.๔/๓ เรื่อง "แยกหน้าที่กรมทหน้าและกรมทางทางนำไปขึ้น
กระทรวงเกษตรราธิการ"

โครงการซึ่ง เซอร์ ชอมมัส วอร์ด เสนอให้สร้างเขื่อนเจ้าพระยา เพื่อให้มีการทักน้ำในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาให้สมบูรณ์ สอดคล้องกับความเห็นของนายวัน เฮอร์ไฮเต ผู้เชี่ยวชาญกรมคลองในสมัยที่เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์เป็นเสนาบดี แต่เนื่องจากเวลานั้นอยู่ในระยะสงครามโลกครั้งที่ ๑ การสร้างเขื่อนเจ้าพระยาจึงต้องระงับ หนึ่ง ในพ.ศ. ๒๔๕๘ สัญญาบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามตกลง กรมทักน้ำจึงไต่รับกิจการคลองทั้งหมดของบริษัทขุดคลองแลคูนาสยาม เข้าไว้ในความปกครอง เพื่อจัดการบำรุงที่นาในเขตนี้ และที่บางแห่งต่อขึ้นไปทางเหนือด้วย เซอร์ ชอมมัส วอร์ดจึงเสนอสร้างโครงการทักน้ำ โดยเริ่มจาก โครงการป่าสักใต้เป็นโครงการแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ และสร้างเขื่อนทักน้ำขึ้นที่ท่าหลวง จังหวัดพระนครศรีอยุธยา และขุดคลองระพีพัฒน์ขึ้นเข้ามาในบางส่วนหนึ่งของจังหวัดสระบุรี พระนครศรีอยุธยา และมาให้แก่งหลวงรังสิต ซึ่งบริษัทขุดคลองแลคูนาสยามไต่บุกเบิกไว้โดยยังไม่มี การบังคับน้ำที่สมบูรณ์นั้นด้วย โครงการนี้สร้างเสร็จใน พ.ศ. ๒๔๖๗ เป็นประโยชน์ แก่เนื้อที่ประมาณ ๒๘๐,๐๐๐ ไร่ และเพื่อเป็นการรักษาคลองและเขตที่ดินข้างริมคลอง ซึ่งจะได้ทำการขุดและสร้างขึ้นตามโครงการป่าสักนี้ จึงได้มีประกาศใช้พระราชบัญญัติ รักษาคลอง และเขตที่ดินข้างคลองเมื่อวันที่ ๑ เมษายน ๒๔๖๓ โดยกำหนดให้เว้นที่ ริมคลองไว้เป็นถนนหลวง สำหรับเป็นทางโยงเรือฝั่งละ ๖ ศอก ห้ามเรือกลไฟ เรือยนต์ที่เดินในลำคลองวิ่งเกินชั่วโมงละ ๒๐๐ เส้น ห้ามแพไม้ต่าง ๆ เข้าออก และห้ามปลูกผักหรือหญ้าหรือเลี้ยงสัตว์น้ำในลำคลองดังกล่าว ๔๔

---

๔๔ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แพ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรราธิการที่ กษ. ๒/๓ เรื่อง "ประกาศใช้พระราชบัญญัติรักษาคลองและ เขตที่ดินริมคลอง"

ตามโครงการป่าสักนั้น ใ้ทำการสร้างเขื่อนหลายเขื่อน เช่น เขื่อนท่าหลวง
กึ่งที่กล่าวมาแล้ว นอกจากนี้ยังสร้างเขื่อนพระเทียรราชา ซึ่งท่อน้ำกันแม่น้ำป่าสัก
ที่ตำบลท่าหลวง ประตูน้ําพระนารายณ์ซึ่งบังคั้นน้ำเข้าคลองท่อน้ำสายใหญ่ที่ท่าหลวง
คานแม่น้ำป่าสัก ประตูน้ําพระเอกาทศรถ ซึ่งบังคั้นน้ำในคลองท่อน้ำสายใหญ่ที่กิโลเมตร ๒๐
ประตูน้ําพระศรีศิลป์ บังคั้นน้ำลงคลองแยกตะวันตก ซึ่งเชื่อมกับคลองหกวาสายบน ๕
เป็นต้น

โครงการป่าสักใ้ให้ประโยชน์ทางเศรษฐกิจแก่ประเทศมาก กังสถิติที่
เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการเสนอต่อที่ประชุมสภาการคลังเมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม
พ.ศ. ๒๔๗๑ กังต่อไปนี้:-

ในปี พ.ศ. ๒๔๕๗ จำนวนน้ำที่ทำได้ทั่วพระราชอาณาจักร ๑๒,๖๑๒,๘๗๐ ไร่
ต่อมาใน พ.ศ. ๒๔๖๘ ซึ่งมีการชลประทานสก็มป่าสักใ้ช่วยเหลือแล้ว ทำได้
๑๗,๔๐๔,๘๒๐ ไร่ จำนวนเข้าปี พ.ศ. ๒๔๕๗ ทำได้ ๕๑,๖๘๘,๖๐๐ หาบ และเป็น
สินค้าส่งไปต่างประเทศ ๑๘,๒๒๔,๔๕๐ หาบ สำหรับใ้ในปี พ.ศ. ๒๔๖๘ จำนวนเข้า
ทำได้ ๘๗,๑๐๐,๖๑๐ หาบ และส่งไปต่างประเทศ ๒๗,๘๓๐,๕๑๕ หาบ ๕

๕
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๒ แฝ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตราธิการที่ กษ. ๔/๕ เรื่อง "พระราชทานนามสถานที่ต่าง ๆ เกี่ยวกั
การท่อน้ำ"

๕
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฝ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๘/๖ เรื่อง "ท่อน้ำหรือโครงการชลประทาน"

อนึ่ง ได้มีประกาศเปลี่ยนชื่อกรมทหน้า เป็นกรมชลประทานเมื่อวันที่ ๒๐ มีนาคม พ.ศ. ๒๔๗๐ เพราะคำว่า "ทหน้า" หมายความว่าแค่เพียงการปิดกั้นลำน้ำ ซึ่งเป็นแผนกหนึ่งของการส่งน้ำ ส่วนงานที่กรมทหน้าได้ปฏิบัติอยู่จริงในเวลานั้น มีการทหน้า ชุกคลองส่งน้ำตามลำคลองที่ชุก และใช้เครื่องสูบน้ำต่าง ๆ เพื่อสูบน้ำขึ้นช่วยเหลือการเพาะปลูกทั่วไป หากแต่ทำการทหน้าแต่อย่างเดียวนั้น นอกจากนั้นคำภาษาอังกฤษที่เรียกว่า irrigation นั้น มุ่งหมายถึงการส่งน้ำและวิธีการต่าง ๆ ควบ ฉะนั้น พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงทรงพระราชดำริว่า สมควรจะเปลี่ยนนามกรมทหน้าเสียใหม่ให้ตรงกับงานที่ททำอยู่จริง ๆ จึงได้เปลี่ยนเป็น กรมชลประทาน^{๔๗}

เมื่อกรมชลประทานได้เปิดงานโครงการป่าสักให้สำเร็จแล้วจึงได้ขยายตัวออกไปเปิดงานใหม่อีกสามโครงการคือ:-

๑. โครงการเขียงราก-คลองคาน เป็นโครงการย่อยอีกโครงการหนึ่งในลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ และเป็นเพียงโครงการรักษาน้ำ เนื้อที่นาในอาณาเขตคือตั้งแต่ใต้คลองวังสิตลงไปจนถึงทะเล มีประมาณ ๑,๓๐๐,๐๐๐ ไร่ เนื้อที่นาที่รับประโยชน์จากโครงการนี้ โดยยังไม่มีเขื่อนใหญ่กั้นแม่น้ำเจ้าพระยามีเพียง ๖๕๐,๐๐๐ ไร่ โครงการนี้สร้างเสร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๕ ^{๔๘}

^{๔๗} กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ.๒/๑๑ เรื่อง "เปลี่ยนนามกรมทหน้าเป็นกรมชลประทาน"

^{๔๘} กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๒ เรื่อง "แผนที่แสดงเขตทหน้าเขียงรากน้อย และแผนที่แสดงเขตทหน้า จังหวัดสุพรรณ"

๒. โครงการชลประทานโพธิ์พระยา (วัดพร้าว) สุพรรณบุรี เป็นโครงการย่อย
ที่สามในลำน้ำเจ้าพระยา ซึ่งเป็นการส่งน้ำให้แก่เนื้อที่ประมาณ ๓๑๒,๐๐๐ ไร่ เริ่มสร้าง
พ.ศ. ๒๔๖๔ เสร็จใน พ.ศ. ๒๔๗๕

๓. โครงการชลประทานเหมืองแม่แฝก จังหวัดเชียงใหม่ เป็นการส่งน้ำ
ให้แก่เนื้อที่ประมาณ ๖๘,๐๐๐ ไร่ เริ่มสร้าง พ.ศ. ๒๔๗๑ เสร็จในปี พ.ศ. ๒๔๗๕

เนื่องจากหลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ เฉพาะอย่างยิ่งในปี พ.ศ. ๒๔๗๑
เศรษฐกิจของโลกเริ่มตกต่ำและทรุดเรื่อยมาจนถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ เหตุการณ์นี้ไ้กระทบ
กระเทือนมาถึงประเทศไทยด้วย เป็นผลให้งบประมาณค่าใช้จ่ายในคันชลประทานต่อมา
อัตราก้าวสูงก่อสร้างขึ้น การส่งเครื่องจักรจากต่างประเทศยากลำบาก ทั้งสาม
โครงการดังกล่าวจึงใช้เวลาก่อสร้างเนิ่นนานถึง ๑๐ ปี ๔๕

๓. การเพาะปลูก

การบำรุงอุดหนุนการเพาะปลูก เป็นสิ่งที่รัฐบาลสมัยนั้นปรารถนามานานแล้ว
แต่ที่ไ้เริ่มจัดทำอย่างจริงจังก็คือ การทำใหม่ การทำใหม่นั้นแต่เดิมทำกันทางภาค
ตะวันออกเฉียงเหนือ ซึ่งเป็นการทำตามแบบที่เคยทำมาแต่โบราณ ต่อมากระทรวง
เกษตรราธิการเห็นว่าควรจะได้ปรับปรุงการทำใหม่ตามแบบที่ทำกันในต่างประเทศ
จึงได้ทำสัญญาจ้าง นายเค โทยามะ (Mr. K. Toyama) ผู้เชี่ยวชาญเรื่องการทำใหม่
ชาวญี่ปุ่นเข้ามาตรวจดูการทำใหม่ในมณฑลต่าง ๆ ตั้งแต่เดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔

กรมชลประทาน, ผลงานก้าวหน้าของกรมชลประทาน ประจำปี พ.ศ. ๒๔๕๘
(พระนคร : (ม.ป.ท.) ๒๔๕๘), หน้า ๘ - ๑๐

หลังจากนั้นก็ได้อำนาจดำเนินการทดลองเลี้ยงไหมตามแบบญี่ปุ่น รวมทั้งเริ่มสอนและฝึกหัดนักเรียนไทยในวิชาการเลี้ยงไหมและทำไหม โดยได้สร้างสวนหม่อนและสถานีทดลองเลี้ยงไหมขึ้นที่ตำบลศาลาแดง กรุงเทพฯ เป็นแห่งแรก ๕๐

ในปี พ.ศ. ๒๔๔๖ พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์ (กรมหมื่นพิไชยมหินทโรดม) ซึ่งสำเร็จวิชาการเพาะปลูกมาจากต่างประเทศ ได้เสด็จไปตรวจการทำไหมและการเพาะปลูกในมณฑลต่าง ๆ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้เป็นผู้ช่วยปลัดทูลฉลองเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการจัดแจงเรื่องไหมและการเพาะปลูก และได้ตั้งกรมช่างไหมขึ้นตั้งแต่วันที่ ๒๔๔๖ โดยมีพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้าเพ็ญพัฒนพงศ์เป็นอธิบดี ต่อมาเนื่องจากงานของกรมช่างไหมได้หนักไปในทางการเพาะปลูกพืชอื่น ๆ มากขึ้น จึงได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรมเพาะปลูกในปี พ.ศ. ๒๔๕๑ ๕๑

เมื่อนาย เค โศยามะ เข้ามาถึงเมืองไทยแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระราชดำริเห็นว่า เมื่อใดจ้างเข้ามาแล้วอย่าให้เสียเงินเดือนเปล่า ต้องจัดหางานให้เขาทำให้คุ้มค่า โดยได้มีพระราชกระแสรับสั่งว่า "ถ้าไม่ได้ลงมือทำการทราบายโค ไซ้แต่จะเสียเงินเดือนเปล่า ผู้ที่ได้เงินเดือนนั้น ก็หมิ่นประมาทด้วย ขออย่าให้หลงไปว่าเขาจะยินดีที่ได้เงินเดือนเปล่า ไม่ต้องทำงาน เช่นเสนาบดี

---

๕๐ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๑ เรื่อง เจ้าพระยาเทเวศรวงษ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลรัชกาลที่ ๕ เรื่องทำไหม ๑๐ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐

๕๑ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๑ เรื่องเดียวกัน

ข้าราชการของเราซึ่งมีความคิดอันค่าชา^{๕๒} ทั้งนี้ กระทรวงเกษตรราธิการ
 จึงได้ให้นายเค โทยามะ ไปตรวจการทำไหมที่มณฑลนครราชสีมา และเมื่อกลับมา
 ได้ทำรายงานเสนอกระทรวงเกษตรราธิการ เขาเห็นว่าการทำงานไหมในประเทศไทยนั้น
 ชาวบ้านยังขาดวิธีการปลูกหม่อนและการดูแลรักษาสวนหม่อนที่ดี พันธุ์หม่อนส่วนมาก
 เป็นพันธุ์ดี แต่ขาดการดูแลรักษา จึงทำให้ใบเล็กไม่เหมาะที่จะเป็นอาหารของตัวไหม
 ส่วนตัวไหมนั้นชักเส้นไหมได้น้อย เมื่อเทียบกับตัวไหมของประเทศญี่ปุ่น อิตาลีหรือ
 ประเทศจีน ตัวไหมส่วนมากเป็นพันธุ์โบราณซึ่งจะคงรีบแก่ไซ เขาได้ชี้ให้เห็นว่า
 ถ้าตัวไหมพันธุ์เลวเช่นนี้ ถึงแม้จะใช้เครื่องทอและคนที่ชำนาญมาทอ ก็ทำให้ไหมคิ
 ช้นไม่ได้

ผลจากการที่พันธุ์ไหมของไทยมีพันธุ์เลวนี้เอง ทำให้ราคาไหมของไทย
 มีราคาต่ำกว่าของต่างประเทศ ไหมไทยอย่างดีที่สุดจะขายได้เพียงหาบละไม่เกิน
 ๒๐๐ เหรียญ แต่ส่วนมากจะขายได้หาบละ ๑๕๐ เหรียญ และไหมไทยอย่างเลว
 มีราคาเฉลี่ยเพียงหาบละ ๔๔ เหรียญเท่านั้น^{๕๓} ส่วนราคาไหมดิบในญี่ปุ่นนั้น
 ขายได้ราคาเฉลี่ยหาบละประมาณ ๔๐๐ - ๕๕๐ เหรียญ อย่างที่ดีที่สุดขายได้ถึงหาบละ
 พันกว่าเหรียญก็มี^{๕๔} เมื่อเป็นเช่นนี้ นายเค โทยามะจึงได้เสนอแนะว่า ควร
 ปรับปรุงการเพาะปลูกหม่อน จัดหาพันธุ์ตัวไหมที่ดีเข้ามาเลี้ยง และควรจัดตั้ง

^{๕๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
 กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ.๔/๑ รัชกาลที่ ๕ ถึงเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์
 ๑๓ มีนาคม ร.ศ. ๑๒๐

^{๕๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
 กระทรวงเกษตรราธิการที่ กษ.๔/๑ มร. โทยามะเรียนเจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์
 ๕ เมษายน ร.ศ. ๑๒๑

^{๕๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
 กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ.๔/๑ เรื่องเดียวกัน

โรงเรียนสอนวิชาการเลี้ยงไหมและกรอเส้นไหมอย่างประเทศที่เจริญแล้ว หากว่า
รัฐบาลได้ดำเนินการดังกล่าวแล้วนี้ นายเค โทยามะเชื่อว่า ไหมคิขของไทยจะมี
คุณภาพดีขึ้น และมีราคาเพิ่มขึ้นอีกหลายเท่าตัว ในเรื่องนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวทรงเห็นชอบด้วย และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการปรับปรุงการ
ทำไหม โดยให้นายโทยามะซื้อเครื่องมือสำหรับทำไหม จ้างพนักงาน ส่งพันธุ์ไหม
และต้นหมอนเข้ามาจากญี่ปุ่น ตั้งโรงเรียนการทำไหม และไร้ททดลองปลูกหมอน
พันธุ์ต่างประเทศที่สระปทุมวัน ส่วนโรงเรียนการทำไหมตั้งอยู่ที่ศาลาแดง ตั้งโรง
ทกลองทำการเพาะปลูก ตั้งโรงปั่นไหมขึ้นโดยใช้เครื่องปั่นเส้นไหมแบบใหม่ที่ตั้งเข้ามา
จากประเทศญี่ปุ่น

เมื่อกรมช่างไหมได้ทำการทดลองเลี้ยงไหมที่กรุงเทพฯ แล้ว ต่อมาได้มีการ
ขยายหน่วยงานส่งเสริมการเลี้ยงไหมออกไปยังมณฑลนครราชสีมาและมณฑลอุดรธานี
ภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย โดยได้ตั้งเป็นกองช่างไหม ทำหน้าที่ทดลอง
เลี้ยงไหม สาวไหม และสั่งสอนราษฎรให้รู้จักการเลี้ยงไหม และการสาวไหมตามแบบ
ใหม่

การปรับปรุงการทำไหม นับเป็นการปรับปรุงการเพาะปลูกอันแรกที่รัฐบาล
หันมาเอาใจใส่ปรับปรุงอย่างจริงจัง แต่ผลการปรับปรุงการทำไหมก็ไม่ดีขึ้น เพราะ
ในครั้งนั้นเกษตรกรยังไม่เห็นความสำคัญและไม่ใส่ใจเท่าที่ควร ดังตัวอย่างเช่นที่
อำเภอรักขนิฐี จังหวัดบุรีรัมย์ ไม่ค่อยมีคนสนใจมาเรียน ประชาชนราษฎรมักจะพูดว่า
"รู้อแล้วจะตอง เรียนไปทำอะไรอีกเล่า" ๕๕

๕๕
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๔/๑ หนังสือกองช่างไหมเมืองบุรีรัมย์ถึงข้าหลวง
เทศาภิบาลมณฑลนครราชสีมา ๑๖ มิถุนายน ร.ศ. ๑๒๗

นอกจากจะมีการส่งเสริมการเลี้ยงไหมแล้ว ยังส่งเสริมให้มีการเพาะครั้งขึ้น
ในภาคอีสาน เช่นที่จังหวัดบุรีรัมย์ มีการเพาะครั้งปีละ ๒ ครั้ง คือเดือนธันวาคม
และเดือนมิถุนายน แต่ราษฎรมักนิยมเพาะเดือนมิถุนายนมากกว่า เพราะเป็นฤดูฝน
ครั้งงามกว่า ต้นไม้ที่เหมาะสมสำหรับเลี้ยงครั้งได้แก่ ต้นกะบุง ต้นสนวน ต้นสะแก ต้น
บุคชา และต้นจามจุรี เป็นต้น ๘๖

นอกจากนี้ยังมีการส่งเสริมบำรุงการเพาะปลูกและเลี้ยงสัตว์ในมณฑลต่าง ๆ
โดยอาศัยความร่วมมือสอคล้อง อุดหนุนจากข้าหลวงเทศาภิบาล ผู้สำเร็จราชการมณฑล
ต่าง ๆ และไต่เตงตั้งข้าหลวงเกษตรออกไปประจำมณฑลต่าง ๆ เช่น เกี่ยวกับข้าหลวง
ยุติธรรม ข้าหลวงคลัง และข้าหลวงธรรมการ เพื่อตรวจตราแนะนำบำรุงการเพาะปลูก
และเลี้ยงสัตว์ในมณฑลนั้น ๆ แต่จะอาศัยกำลังข้าหลวงเกษตรผู้เดียวย่อมไม่สามารถ
ทำการให้สำเร็จได้ จำเป็นต้องอาศัยผู้ว่าราชการเมือง ตลอดจนจนอำเภอ ผู้ใหญ่บ้าน
ช่วยเกื้อกูลอุดหนุน จึงจะดำเนินไปค้ำยค้ำตามความมุ่งหมาย เพราะข้าหลวงเทศาภิบาล
จะต้องวินิจฉัยว่าจะบำรุงการเพาะปลูกพืช หรือส่งเสริมการเลี้ยงสัตว์ชนิดใดจึงจะ
เหมาะสมกับทำเลของมณฑลนั้น ๆ และเหมาะสมกับความชำนาญของพลเมืองค้ำย โดยเริ่ม
ทดลองตั้งขึ้นที่มณฑลใหญ่ ๆ ก่อน เช่นมณฑลกรุงเทพฯ มณฑลนครไชยศรี มณฑลภูเก็ต
เป็นต้น ๘๗

---

๘๖ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๓ เรื่อง "รายงานกรมช่างไหมของพระองค์เพ็ญพัฒนพงศ์"

๘๗ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๑๐/๖ เรื่อง "การส่งเสริมการเพาะปลูก"

เนื่องจากข้าวเป็นสินค้าออกที่สำคัญที่สุดของประเทศ รัฐบาลจึงได้ส่งเสริม
การทำนาของราษฎร โดยจัดให้มีการประกวดพันธุ์ข้าวขึ้นที่เมืองฉะเชิงเทรา เป็นครั้งแรก
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ และจัดประกวดพันธุ์ข้าวที่วราชอาณาจักรที่กรุงเทพฯ ในปี
พ.ศ. ๒๔๕๑ โดยได้รวบรวมพันธุ์ข้าวที่ต่าง ๆ ของทุกมณฑลไว้เพื่อนำไปปลูก และ
แจกจ่ายให้ราษฎรชานนาต่อไป

งานที่สำคัญยิ่งอันหนึ่งก็คือการเตรียมคน เพื่อออกไปปรับปรุงการเกษตรในสมัย
ต่อมา ซึ่งในเรื่องนี้กระทรวงเกษตรธิการได้รวมเอาโรงเรียนการทดลองซึ่งสังกัด
อยู่ในกรมทดลอง โรงเรียนการแผนที่ซึ่งสังกัดอยู่ในกรมแผนที่มารวมกับโรงเรียน
ช่างไหม ตั้งเป็นโรงเรียนกระทรวงเกษตรธิการขึ้นเมื่อวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน
พ.ศ. ๒๔๕๑^{๕๕} โรงเรียนนี้ตั้งอยู่ที่โรงเรียนช่างไหมเดิมที่สระปทุมวัน ทำหน้าที่
ฝึกหัดกุลบุตร เพื่อออกไปรับราชการในกรมแผนที่ กรมทดลอง กรมเพาะปลูก จุดประสงค์
สำคัญของโรงเรียนนี้คือ การเตรียมคน เพื่อเข้ารับราชการในกระทรวงเกษตรธิการ

การที่กระทรวงเกษตรธิการได้จัดการศึกษาทางวิศวกรรม และทางเกษตร-
กรรมขึ้นนี้ นับว่าเป็นประโยชน์แก่การศึกษา และเศรษฐกิจของประเทศไทยในสมัยต่อมา
เป็นอันมาก เพราะเป็นการเตรียมบุคลากรที่จะเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงการ-
เกษตร นักเรียนที่สำเร็จจากโรงเรียนนี้ได้ออกมาทำงานให้แก่ประเทศชาติทั้งด้าน
ปรับปรุงการเกษตร และแนวคิดในการจัดตั้งโรงเรียนเกษตรธิการนี้เอง มีผลทำให้
รัฐบาลต้องขยายการศึกษาทางด้านการเกษตรในสมัยต่อมาด้วย

---

^{๕๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ ศ. ๕/๕

ในด้านการบำรุงการปลูกฝ้ายนั้น ใ้ตั้งต้นดำเนินการเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ โดยส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาเพาะปลูกในประเทศสหรัฐอเมริกา การศึกษาก็ให้เน้นหนักไปในทางฝ้าย ข้าว ยาสูบ และยังใ้จ้างผู้เชี่ยวชาญชาวต่างประเทศมาดำเนินงานในการปลูกฝ้าย จัดตั้งสถานีทดลอง และไร้ฝ้ายตัวอย่างขึ้นที่อำเภอพรหมพิราม จังหวัดพิษณุโลก ตั้งโรงทอฝ้ายขึ้นที่จังหวัดพิษณุโลก การบำรุงฝ้ายนั้นใ้แนะนำและชักชวนราษฎรใ้ใช้พันธุ์ฝ้ายเขมร ซึ่งเหมาะกับดินฟ้าอากาศในประเทศไทย โดยวิธีแจกพันธุ์ ต่อมาก็ใ้นำพันธุ์ฝ้ายอเมริกามาปลูกทดลองจนเคยชินกับดินฟ้าอากาศ แล้วจึงคัดเลือกและขยายพันธุ์ออกไปตามท้องที่ต่าง ๆ ที่ใกล้เคียง เมื่อการปลูกฝ้ายขยายออกไปและมีปริมาณพอที่จะป้อนโรงงานทอฝ้ายได้ ก็จะได้จัดตั้งโรงงานขึ้น ๕๕

ในการบำรุงการทำนาปลูกข้าวอันเป็นพืชสำคัญที่สุดของประเทศนั้น นอกจากจะใ้ปรับปรุงในด้านการชลประทานแล้ว ยังใ้ดำเนินนโยบายบำรุงพันธุ์ข้าวเพื่อเพิ่มพูนคุณภาพและปริมาณสินค้าข้าวของประเทศ ใ้ยกปรากฏว่าสินค้าข้าวของไทยมีราคาอยู่ในระดับต่ำมาก ข้าวไทยเมื่อส่งไปถึงตลาดข้าวในต่างประเทศ เขาจะเอาเครื่องแยกข้าวเมล็ดงามออกไป และนำไปขายปนเป็นข้าวอย่างคี่ของอินเดีย ส่วนข้าวที่เหลือคี่ซึ่งเป็นข้าวเมล็ดหักนั้น เขาขายในนามของข้าวไทย เพื่อใ้เป็นข้าวสำหรับทำสุราหรือทำแป้ง

การบำรุงพันธุ์ข้าว ใ้ยกความมุ่งหมายจะเพิ่มพูนคุณภาพและปริมาณของสินค้าข้าวไทยนั้น เป็นวิธีการอันหนึ่งที่จะกอบกู้สินค้าข้าวไทยใ้มีราคาอยู่ในระดับคี่ เพื่อส่งเสริมนโยบายบำรุงพันธุ์ข้าว นั้น ใ้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ใ้กระทรวงเกษตรธิการ

๕๕
กระทรวงเกษตร, เรื่อง เกม, หน้า ๑๒๐

๖๐
กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ.๑/๓ เรื่อง "แสดงกลีกรรรมและพานิชกรรรมในประเทศไทยสยาม"

จัดสถานที่ประกวดพันธุ์ข้าวทั่วพระราชอาณาจักรขึ้นที่พระมณเฑียร เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๓ เป็นครั้งแรก และเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๔ เป็นครั้งที่ ๒ ในการประกวดพันธุ์ข้าว ทั้งสองครั้งนี้ได้ขยายงานประกวดให้กว้างขวางออกไปกว่าที่เคยมีมาแล้วคือ ได้รวบรวมพันธุ์ข้าวต่าง ๆ ทุกมณฑลทั่วราชอาณาจักร หาไข้จำกัดเฉพาะข้าวที่ปลูกในทุ่งหลวงคลองรังสิตแต่แห่งเดียวอย่างที่เคยจัดทำมาแล้วไม่ และได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียกงานประมวณนี้ว่า "การแสดงผลกรรมและพาณิชย์การ"^{๖๑} การประกวดพันธุ์ข้าวนี้มีจุดประสงค์สำคัญที่จะให้ลสิกรได้เห็นคุณค่าของพันธุ์ข้าวที่ดี และสนับสนุนให้ใช้เฉพาะพันธุ์ข้าวที่ได้เลือกสรรแล้ว เป็นพันธุ์สำหรับปลูกต่อไป

ในงานนี้มีผลิตภัณฑ์ทางเกษตรกรรมรวมทั้งเครื่องจักร เครื่องใช้ในทางเกษตร มาแสดง ได้แก่ตัวอย่างพันธุ์ข้าวต่างประเทศ พันธุ์ข้าวปลูกที่ไชยบุรี ตัวอย่างไม้ต่าง ๆ แรชาตุต่าง ๆ ตัวอย่างคนหญาต่าง ๆ ของโรงเรียนเกษตร พันธุ์ข้าวต่าง ๆ ซึ่งมณฑลกรุงเทพา กรุงเก่า นครไชยศรี ปราชินบุรี นครศรีธรรมราช นครราชสีมา และเพชรบูรณ์ส่งมาประกวด พร้อมด้วยพืชผลต่าง ๆ เช่นถั่ว งาพริกไทย เผือก มัน มะพร้าว และผลไม้ ตัวอย่างประตุน้ำและท่อน้ำ เครื่องท่อน้ำ ไข้สำหรับกรเพาะปลูกของกรมคลอง เครื่องหัตถกรรมต่าง ๆ มีเครื่องทองเหลือง เครื่องประกับมุกก็ เครื่องปั้น เครื่องแกะสลัก เครื่องท่อน้ำอย่างวิธีญี่ปุ่นและอย่างวิธีของไทย พร้อมทั้งการเลี้ยงไหม วิธีต้มไหม สาวเส้นไหมของกรมเพาะปลูก สิ่งของเครื่องใช้ มีโต๊ะ ตู้ เก้าอี้ ของกองมหันตโทษ ตัวอย่างละมูโพงพาง เครื่องมือจับสัตว์น้ำ

^{๖๑} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๑/๓ เรื่องเดียวกัน

เครื่องปั้นดินเผาที่มีหม้อตุ๋ม อ่าง กระจ่าง ผ้าถุงไหม ตะไกร หวี กล้วย สัตว์พาหนะและ
สัตว์ต่าง ๆ เครื่องจักร เครื่องยนต์ เช่นเครื่องสีข้าว เครื่องสูบน้ำด้วยแรงไฟฟ้า
เครื่องไถนาด้วยแรงสัตว์ เครื่องจักรไถนาด้วยแรงน้ำมัน ปุ๋ยต่าง ๆ นอกจากนี้
ก็มีการออกร้านขายอาหาร สิ่งของ การแสดงและการเล่นต่าง ๆ พร้อมทั้งมีแถว
ของทหารบก ทหารเรือ ผลิตกันบรรเลงเพลงต่าง ๆ การมโหรีสพมี่หุ่นกระบอก ลคร
และภาพยนตร์

นอกจากนี้แล้ว ยังมีการส่งเสริมบำรุงพันธุ์ข้าวชนิดดีโดยการแจกจ่ายให้แก่
ประชาชน ชวนาไปปลูกทดลอง เช่นปลูกทดลองพันธุ์ข้าวญี่ปุ่น พันธุ์ข้าวโคโรโรนา
โดยแจกไปตามมณฑลต่าง ๆ นอกจากนั้นยังแนะนำประชาชนในเรื่องความเห็นของ
แพทย์ เรื่องกินข้าวชุกทำให้เกิดโรคเหน็บชา ทั้งนี้ รัฐบาลจึงขอร้องให้บรรดา
โรงสีอย่าสีข้าวจนขาวเกินไป ๒๒

เพื่อจะชักจูง แนะนำประชาชนให้มีความนิยมในการกลสิกรรม หัตถกรรมและ
พานิชการ ซึ่งเป็นกำลังของประเทศให้มีความเจริญยิ่งขึ้น และให้มีความรู้ความชำนาญ
ในการเพาะปลูก การค้าขาย และการหัตถกรรมต่าง ๆ เทาเทียบกับประชาชน
ประเทศอื่น กระทรวงเกษตรราธิการจึงออกหนังสือพิมพ์รายเดือนบอกข่าวการกลสิกรรม
หัตถกรรม และพานิชการทั้งในประเทศและต่างประเทศให้ราษฎรซึ่งทำการเพาะปลูก
และค้าขายทราบทั่วกัน อนึ่ง เมื่อรัฐบาลได้ตกลงในวิธีการที่จะชักจูงการเพาะปลูก

๒๒
กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๒ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๑๐.๘/๑ เรื่อง "ความเห็นแพทย์เรื่องกินข้าวชุก
ทำให้เกิดโรคเบอร์เบอร์"

และค้าขายอย่างไร ก็จะโคลงในหนังสือรายเดือนไว้ด้วย แต่การออกหนังสือเช่นนี้ ในประเทศไทย ยังเลี้ยงตัวเองไม่ได้ในขั้นต้น เพราะคนไทยยังมีผู้อ่านหนังสือน้อย ถ้าถึงกับออกเงินซื้อแล้วคงจะมีผู้รับซื้อน้อย ไม่พอกับรายจ่าย ในขั้นต้นจึงต้องให้เปล่า ก่อน โดยจะให้ตั้งแต่เสนาบดีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ข้าราชการเทศบาล ข้าราชการ ผู้รักษาราชการเมือง ตลอดจนไปจนถึงนายอำเภอ โดยจะพิมพ์เป็นภาษาไทยเดือนละ ๑๐๐๐ ฉบับ และหน้ากระดาษไม่เกิน ๑๒ ยก ให้ชื่อว่า "ประกอบกลสิกรรม"^{๒๓}

ปรากฏว่าในปี พ.ศ. ๒๔๒๐ เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ การทำนาเสียหาย ประมาณ ๓ ล้านไร่ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมการช่วยเหลือ เรียกว่า กรมการจัดการ เกื้อหนุนราษฎรที่ตองอุทกภัย มีพระเจ้าพี่ยาเธอกรมพระจันทบุรีนฤนาถ เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติเป็นประธานกรมการ กรมการได้ประชุมปรึกษาหารือแบ่งหน้าที่ให้กระทรวงต่าง ๆ เป็นผู้ช่วยเหลือ คือกระทรวงพระคลังมีหน้าที่ ในการทำบัญชีตอรอง ข้าวกิน พันธุ์ข้าวปลูก และหาซื้อโคกระบือ กระทรวงมหาดไทย มีหน้าที่แจกข้าวกิน และพันธุ์ข้าว จัดการช่วยเหลือในเรื่องซื้อโค กระบือ และจำหน่าย ให้ราษฎร กระทรวงเกษตรราธิการ มีหน้าที่จัดหาซื้อพันธุ์ข้าวส่งไปจังหวัดต่าง ๆ เพื่อ จำหน่ายแก่ราษฎรที่ขาดแคลนและจักแพทย์ไปตรวจโรค กระบือที่จะซื้อมากด้วย ปรากฏว่า

---

^{๒๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๒
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๑/๘ เรื่อง "ออกหนังสือพิมพ์รายเดือน บอกรายการกลสิกรรม ทัตถกรรม และพานิชกรรม ให้ชื่อว่า "ประกอบกลสิกรรม"

มีจังหวัดต่าง ๆ รายงานขอพันธุ์ข้าวรวม ๘ จังหวัด คือนนทบุรี มีนบุรี พระนคร และธนบุรี รัชฎบุรี ปทุมธานี อุบลยา ลพบุรีและสระบุรี เป็นจำนวนพันธุ์ข้าวรวมทั้งสิ้น ๒๓,๘๑๗ เกวียน ^{๖๔}

อย่างไรก็ตาม การทำนาในปีต่อมา คือ พ.ศ. ๒๔๖๑ ชาวนาก็ได้รับผล ประโยชน์มากโดยทั่วกัน ส่วนการทำนาในต่างประเทศ เช่นอินเดีย เสียหายมาก ชาวไทยจึงจำหน่ายไถ่ราคาก็ขึ้น ชาวนาที่มีข้าวอยู่ เมื่อเห็นราคาข้าวสูงก็ขายไป เสียเกือบหมด ทำให้ข้าวตกอยู่ในมือของพ่อค้าซึ่งส่งออกจำหน่ายยังต่างประเทศ ทั้งนี้เพราะว่าในปีนั้นพม่าถูกอังกฤษเกณฑ์เอาข้าวไปมาก เนื่องจากเกิดขาดแคลน อาหารในอังกฤษ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๑ ดังนั้น จึงทำให้ต่างประเทศต้องหันมา แ่่งซื้อข้าวไทย เป็นเหตุให้ราคาข้าวสูงขึ้นทุกที ทำให้ชาวนาไทยร่ำรวยขึ้น แต่ขณะเดียวกัน พวกที่ทำงานเป็นลูกจ้างรับเงินเดือนชดสนไม่พอกับรายจ่าย ต่างก็ เกรงว่าข้าวราคาแพงจะหลังไหลออกนอกประเทศทำให้ประชาชนชาวไทยต้องอดอยาก ใ้มีผู้เสนอความเห็นเรื่อง เศรษฐกิจและข้าวแพงไว้หลายท่าน เช่น เจ้าพระยา วรานุประพัทธ์ เสนาบดีกระทรวงคมนาคมได้ถวายบันทึกความเห็นเรื่อง "เศรษฐกิจ ภายหลังสงคราม" (Economy after the War) พระยาอาหารบริรักษ์ ทูลเกล้าฯ ถวายความเห็นในเรื่องป้องกันมิให้ขาดแคลนพันธุ์ข้าวปลูก เกรงว่าชาวนา จะขายข้าวหมดเพราะไถ่ราคา ^{๖๕} จะทำให้ขาดแคลนข้าวในปีต่อไป และที่สำคัญ

^{๖๔} กระทรวงเกษตร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๒

^{๖๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๔/๑ เรื่อง "ข้าวแพง"

คือพระคำริของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ ในเรื่องข้าวแพงว่า การที่ข้าวแพง
ประชาชนส่วนมากไม่เดือดร้อน เพราะว่าชาวไทยในเวลานั้นส่วนใหญ่เป็นชาวนา
การที่ข้าวแพงจึงทำให้ชาวนามีรายได้มากขึ้น การทำนานั้นเป็นสิ่งที่ไม่แน่นอน บางปี
ก็เคราะห์ร้าย ฝนแล้ง หรือน้ำมากเกินไป บางปีก็เคราะห์ดี ร่ำรวย หน้าที่รัฐบาลก็คือ
ตั้งตัวเป็นกลาง จำต้องปล่อยให้ราษฎรพวกนี้ร่ำรวยในเวลาที่เหมาะสม รัฐบาลไม่ควร
ไปคัดค้านผลประโยชน์ของชาวนาซึ่งเป็นประชาชนไทยส่วนใหญ่ จึงเป็นหน้าที่ของรัฐบาล
ที่ต้องสงวนผลประโยชน์ของชาวนา เพราะเวลาชาวนาเคราะห์ร้ายทำนาไม่ได้ขาย
เห็ดผลต่าง ๆ ที่กล่าวมาแล้ว ชาวนายังทนได้ รัฐบาลควรหาทางแก้ไขที่มีใช้เป็นทาง
ผลาญชาวนาโดยการตัดราคาข้าวเปลือกลงยิ่งจะทำให้คนในกรุงเทพฯ หาช้อข้าวสาร
ไม่ไ้ และทำให้ชาวนาหืดเคืองโดยการขายข้าวเปลือกให้พ่อค้าส่งออกไปจำหน่าย
ต่างประเทศ ซึ่งให้ราคาข้าวสูง เป็นเหตุให้ชาวไทยถูกส่งออกไปต่างประเทศหมด
คนไทยที่ต้องช้อข้าวกิน ต้องเดือดร้อนยิ่งกว่าต้องช้อข้าวแพง เช่นเดียวกับที่รัฐบาล
อังกฤษได้ตัดราคากระต่ายซึ่งเป็นอาหารอย่างหนึ่ง ทำให้กระต่ายที่เคยมีขายอยู่ใน
ตลาดราคาแพงไม่มีขายอีกเลย การที่มีผู้เสนอให้รัฐบาลประกาศปิดอ่าวห้ามส่งข้าว
ออกนอกประเทศนั้น สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ไม่เห็นด้วย
เพราะผลในขั้นแรก คือทำให้ราคาข้าวต่ำลงไป ข้าวเปลือกจะไม่ลงมากกรุงเทพฯ
ชาวกรุงเทพฯ ช้อข้าวสารได้ราคาถูกแต่เฉพาะปริมาณข้าวที่ยังค้างอยู่ในโรงสีเท่านั้น
ก็จะขาดแคลนข้าว ชาวนาซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศมีจำนวนมากกว่า
คนกรุงเทพฯ ก็จะไม่เดือดร้อนเพราะข้าวเปลือกไม่มีราคา เสียงชาวนานั้นจะทำให้
แผ่นดินกระเทือนยิ่งกว่าเสียงคนกรุงเทพฯ ในเวลานั้น อีกประการหนึ่งตามประวัติศาสตร์
ไทยปรากฏว่า รัฐบาลไม่เคยสามารถปิดอ่าวมิให้ส่งข้าวออกนอกประเทศได้สำเร็จ
สักครั้งเดียว เพราะตามสนธิสัญญาที่ไทยทำกับต่างประเทศกำหนดไว้ว่า จะต้อง

บอกให้ประเทศเหล่านั้นทราบล่วงหน้าก่อนหนึ่งเดือนที่จะปิดอ่าวมิให้ส่งชาวออกนอกประเทศ นอกจากนี้ การที่ชาวแพ่งในปี พ.ศ. ๒๔๖๑ นั้น ทำให้ประเทศไทยมีรายได้เพิ่มขึ้นมาก เพียงชั่วระยะเวลา ๔ เดือน เดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน ก้าวไปถึง ๗๐,๐๐๐,๐๐๐ บาท ฉะนั้น เมื่อคิดถึงผลประโยชน์ของประเทศเป็นส่วนรวมแล้ว ชาวแพ่งเป็นสิ่งที่ดี ในขณะที่เดียวกันชาวนาผู้มีรายได้เพิ่มขึ้น ๓ - ๔ เท่า ก็ไม่ควรรังเกียจที่จะยอมเสียภาษีเพิ่มขึ้น โดยรัฐบาลลดภาษีใหญ่แก่ครอบครัวที่คงชอชาวแพ่ง เพื่อเป็นการช่วยเหลือเสมือนพนักงาน รัฐบาลก็ได้ให้เงินเดือนเพิ่มขึ้นให้สมคูดกับค่าครองชีพที่สูงขึ้นในเวลานั้นด้วย ^{๖๖}

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดรัฐบาลก็ประกาศห้ามส่งชาวออกนอกพระราชอาณาเขต และตั้งเจ้าพนักงานการกำกับตรวจตราชาวขึ้น ซึ่งประกอบด้วยเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เสนาบดีกระทรวงนครบาล เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ที่ปรึกษากระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ที่ปรึกษากระทรวงเกษตราธิการ อธิบดีกรมสรรพากร และสมุหพระนิตินิศาสตร์ โดยกำหนดห้ามส่งชาวออกนอกพระราชอาณาเขต ภายหลังจากประกาศพระราชบัญญัติหนึ่งเดือน ผู้ที่จะส่งชาวออกนอกประเทศต้องมาจากทะเบียนที่สำนักงานของเจ้าพนักงานกำกับตรวจตราชาว พร้อมทั้งยื่นหนังสือ หรือหลักฐานการชอขายชาวภายในระยะเวลาที่เจ้าพนักงานกำหนดไว้ ^{๖๗} เมื่อได้ประกาศคำสั่ง

^{๖๖} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๔/๓ เรื่อง "ชาวแพ่ง"

^{๖๗} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๔/๓ เรื่อง เกี่ยวกัน

ถึงกล่าวแล้ว ทำให้ราคาข้าวลดลง แต่มีบางมณฑลซึ่งคณะกรรมการเห็นว่า ถ้าปล่อยให้มีการซื้อขายถ่ายเทออกนอกเขตมณฑลโดยไม่มีกำหนดแล้ว ข้าวจะไม่พอสำหรับมณฑลนั้น ๆ เช่นในมณฑลจันทบุรี เป็นต้น เพราะฉะนั้น คณะกรรมการจึงออกประกาศสั่งกักข้าวในมณฑลมหาสารคาม พิษณุโลก นครราชสีมา จันทบุรี สุราษฎร์ธานี ไม่ให้ออกนอกมณฑล ในขณะที่เดียวกันก็ได้ทรงให้กำหนดอัตราเงินเพิ่มพิเศษชั่วคราว ให้แก่ข้าราชการและนายทหารชั้นต่ำ เนื่องจากเหตุที่ข้าวขึ้นราคาแพงกว่าปกติครั้งนี้คือ ข้าราชการที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนตั้งแต่ชั้น ๕๐ บาทขึ้นไป ทรงพระราชทานเพิ่มพิเศษชั่วคราวคนหนึ่งให้เป็น ๖๐ บาทต่อเดือน ข้าราชการผู้ที่ได้รับพระราชทานเงินเดือนต่ำกว่าชั้น ๕๐ บาทลงมา ทรงพระราชทานเพิ่มเป็นพิเศษชั่วคราวคนละ ๑๐ บาทต่อเดือน แผนกคณงานและภูมิลูกจ้าง ทรงพระราชทานเพิ่มเป็นพิเศษชั่วคราวคนหนึ่งเดือนละ ๕ บาท ผู้ที่ได้รับพระราชทานเบี้ยเลี้ยงอยู่แล้วทรงพระราชทานเพิ่มพิเศษเป็นค่าเบี้ยเลี้ยงให้อีกคนหนึ่งวันละ ๑๐ สตางค์ การเพิ่มเงินเดือนชั่วคราวนี้เพิ่มให้ ๑๑ เดือนจึงยกเลิก ๖๘

อนึ่ง ได้มีการจัดตั้งสวนทดลองผลไม้ขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๔ ที่คลองบางกอกน้อย ซึ่งได้ผลดีพอสมควร และยังทำนาทดลองที่คลองรังสิตโดยการดำเนินการทดลอง และขยายพันธุ์ข้าวที่กักให้ประชาชนนำไปปลูกต่อไป ๖๘

---

๖๘ กองจกหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๘/๓ เรื่องเดียวกัน

๖๘ กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๔๓

ได้มีการนำเอาเมล็ดพืชพันธุ์และเมล็ดข้าวไปแสดงในงานพิพิธภัณฑ์เมล็ดพืชพันธุ์
(World's Grain Exhibition and Conference) ที่เมืองเรยีนา ประเทศแคนาดา
ตั้งแต่วันที่ ๒๕ มิถุนายน ถึงวันที่ ๖ สิงหาคม ๒๔๙๔

เพื่อความเหมาะสมแก่สถานการณ์และเศรษฐกิจของประเทศและของโลก
กำลังตกต่ำอย่างร้ายแรง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้โอนกรมเพาะปลูกไปสมทบ
กับกองตรวจพันธุ์รุกชชาติในกระทรวงพาณิชย์และคมนาคม ทั้งในกระแสพระราชดำรัส
ตอบพระบรมวงศานุวงศ์ และข้าทูลละอองพระบาทฝ่ายหน้าในงานพระราชพิธีฉัตรมงคล
พ.ศ. ๒๔๙๔ ตอนหนึ่งว่า

"เมื่อคิดเทียบกับยอดรวมปริมาณข้าวที่บริโภคทั่วโลกแล้ว นับว่าประเทศไทย
ยังทำข้าวไถ่น้อยอยู่ จึงเป็นปัญหาซึ่งเผชิญประเทศไทยเวลานี้ว่า จะทำอย่างไร
จึงจะปลูกข้าวให้ไถ่มาก และขายข้าวของเราให้ถูกกว่าที่เป็นอยู่บัดนี้ กับจะคิดหา
สินค้าอื่นใดไถ่ที่ที่เราจะไถ่ไม่ตองพึ่งสินค้าข้าวแต่อย่างเดียว แล้วจะทำอย่างไรจึงจะ
ขายสินค้าอื่นนั้นให้ถูกไถ่เช่นเดียวกัน

เราจึงได้ให้สภาเผยแผ่พาณิชย์ศึกษาหาความรู้ในวิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับ
เรื่องเพาะปลูก ได้เป็นที่ตกลงกันในบัดนี้ว่า จำเป็นที่รัฐบาลจะต้องบำรุงกลไกกรรมโดยใช้
วิทยาศาสตร์ช่วยเหลือให้มากยิ่งขึ้น ส่วนในการหาตลาดก็เห็นว่าถึงเวลาแล้วที่รัฐบาล
ต้องช่วยเหลือเพื่อจะสืบหาช่องทางทั้งภายนอกและภายในประเทศไทย ออกจำหน่าย
ไถ่ไถ่คล่องยิ่งกว่าที่แลมาแล้ว เพื่อความจำเป็นสววกในการทั้งสองอย่างนี้ จึงได้โอน
กรมเพาะปลูกเดิม มารวมกับกองตรวจพันธุ์รุกชชาติเป็นกรมตรวจกลไกกรรม ขึ้นอยู่ใน
กระทรวงพาณิชย์และคมนาคม และตั้งกรมพาณิชย์ขึ้นอีกกรมหนึ่ง เป็นการช่วยเหลือ
ซึ่งกันและกัน นอกจากนี้ได้ตั้งกรมการขึ้นอีกคณะหนึ่งในสภาเผยแผ่พาณิชย์ ให้มี
หน้าที่ศึกษาหาหนทางบำรุงการเพาะปลูก

อนึ่ง เพื่อที่จะช่วยในเรื่องสินค้าเงินไม่สะดวกในขณะนี้ เฉพาะที่พอจะจัดการ
ได้โดยฉับพลัน เราได้ให้ลดค่าธรรมเนียมรถไฟลงตั้งแต่ต้นปี ส่วนความ
อึดอัดของชาวนาที่ขาดเงินทุน เราก็ได้ให้ลดพิกัดเก็บเงินค่านา พ.ศ. ๒๔๗๕ ทั้งฟาง
ลอยและคูโค ลงร้อยละ ๒๐ ทุกชั้นแล้ว กับได้ให้สภาเผยแพร่พาณิชย์สืบเสาะหาวิธีการ
ให้ความช่วยเหลือวางระเบียบการในเรื่องเงินทุนชาวนาอีกกว่า จะมีอุบายจัดสถานใด
ไต่บ้าง" ๗๐

ในการส่งเสริมการเพาะปลูกโดยอาศัยวิชาการทางวิทยาศาสตร์เข้าช่วย
ปรากฏว่า นักวิชาการทางเกษตรกรรมผู้มีบทบาทสำคัญก็คือ หม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร
ได้เสนอบันทึกเรื่องยาสูบ และพืชผลต่าง ๆ ในที่คอน และโน้ตหัวข้อการเพาะปลูก
ตอนดำเนินการขั้นต้น ซึ่งเป็นบันทึกความเห็น ปรากฏโน้ตหัวข้อว่าควมการเพาะปลูก
ซึ่งคณะ "บางเบ็ด" ได้เรียบเรียงขึ้นสำหรับแจกในงานแสดงสยามรัฐพิพิธภัณฑ์ ดังจะเห็น
ได้จากบันทึกเรื่องยาสูบและพืชผลต่าง ๆ ในที่คิน ๗๑

ส่วนในคานปศุสัตว์ ได้มีการจัดตั้งโรงเรียนสัตวแพทย์ขึ้น ในกรมเพาะปลูก
ใน พ.ศ. ๒๔๕๗ และได้เริ่มทำการจัดยาป้องกันโรคระบาดสัตว์ในท้องที่ที่เกิดโรค
อนึ่ง ใน พ.ศ. ๒๔๖๒ ได้ตั้งการทดลองโรคหมูขึ้นที่ตำบลปทุมวัน โดยความช่วยเหลือ
ของสถานปาสเตอร์ (สถานเสาวภา) ทำให้รู้จักโรคหมูขึ้นหลายชนิด นอกจากนี้ยังมี

๗๐
กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๗๔ - ๘๐

๗๑
ดูรายละเอียดในภาคผนวกเรื่อง "บันทึกเรื่องยาสูบและพืชผลอื่น ๆ ใน
ที่คินของหม่อมเจ้าสิทธิพร กฤดากร"

การศึกษาโรคและฉีดยาโรคระบาดของโคกระบือ เพื่อเป็นการทำนุบำรุงในการทำไร่นาควาย เพราะจำเป็นต้องอาศัยสัตว์พาหนะเหล่านี้

ต่อมาในสมัยที่เจ้าพระยาพลเทพเป็นเสนาบดี ได้มีอาจารย์ชาวต่างประเทศ มาสอนวิชาสัตวแพทย์โดยเฉพาะ มีการปราบโรคระบาดเป็นลำดับขึ้น ได้ขยายกิจการและวางระเบียบการส่งสัตว์ไปจำหน่ายต่างประเทศ ซึ่งถือว่าเป็นสินค้าออกสำคัญของประเทศอย่างหนึ่ง ดังนั้น จึงได้มีการวางโครงการปราบและป้องกันโรค รินเคอร์เปสโตโดยตั้งกานักสัตว์ขึ้น ส่งสัตวแพทย์ไปทำการปราบและป้องกันโรคระบาดทั่วพระราชอาณาจักร โดยได้จัดทำขึ้นที่หัวเมืองบักขี้โตกอน นับตั้งแต่ชุมพรลงไปจนถึงชายพระราชอาณาเขต ได้ส่งพนักงานสัตวแพทย์ออกไปกำกับประจำท้องที่ และตั้งเป็นกานักสัตว์เป็นตอน ๆ โดยระวางมิให้สัตว์ที่เป็นโรคจากที่อื่นนำเชื้อโรคเข้ามาในท้องที่นั้น ๆ กับตั้งระดมกำจัดโรคในท้องที่ โดยการฉีดยาป้องกันและทำลายเชื้อโรคต่าง ๆ ที่มีอยู่แล้วนั้นจนสิ้นไป แล้วจึงขยายกิจการปราบและป้องกันโรคสัตว์ระบาดไปในภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ปรากฏว่าเมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้ส่งสัตวแพทย์ไปทำการป้องกันรักษาโรคโค กระบือที่เจ็บป่วยเกือบ ๑ แสนห้าหมื่นตัว ^{๗๒} ส่งเจ้าหน้าที่สัตวแพทย์ไปประจำจังหวัดและมณฑลต่าง ๆ และตั้งกองบำรุงสัตว์ กองทำวัคซีนและเซรุ่ม ที่สถานีปากช่อง อำเภอสีคิ้ว จังหวัดนครราชสีมา ตั้งกองผสมพันธุ์โคขึ้นที่ท่าพระ จังหวัดขอนแก่น เป็นต้น และในสมัยนั้นเจ้าพระยาพลเทพได้เสนอให้มีพระราชบัญญัติเกี่ยวกับสัตว์พาหนะ ซึ่งได้ดำเนินร่างสำเร็จออกเป็นพระราชบัญญัติใน

พ.ศ. ๒๔๗๔

๔. การป่าไม้

แต่เดิมมานั้น การทำป่าไม้หรือการเก็บหาของป่าในประเทศไทยมิได้อยู่ในความควบคุมของรัฐบาล ราษฎรทำได้อย่างเสรี สำหรับในภาคเหนือ ซึ่งเป็นแหล่งที่มีป่าไม้สักอยู่ทั่วไป ป่าไม้เหล่านี้อยู่ในความปกครองของเจ้าผู้ครองนครนั้น ๆ ผู้ประสงค์จะทำป่าไม้ในเมืองใด ต้องขอรับอนุญาตจากเจ้าผู้ครองนครนั้น ๆ โดยยอมเสียเงินให้ตามจำนวนต้นสักที่ตัดฟันลงมา เรียกว่า คาคอไม้ ไม่ได้มีการควบคุมการตัดไม้ว่าเป็นจำนวนเท่าไร มีขนาดโตอย่างไรที่สุดเท่าใด นอกจากนี้การอนุญาตให้ทำป่าไม้ก็ไม่ยุติธรรม เป็นเหตุให้มีกรณีพิพาทระหว่างผู้ขออนุญาต และเจ้านายเจ้าของป่าขึ้นเนือง ๆ และมีคำร้องทุกข์ของบรรดาพ่อค้าไม้ถึงรัฐบาลอยู่เสมอ ๆ จนรัฐบาลรู้สึกว่าเป็นต้องเข้าแทรกแซงแก้ไข ^{๗๓} ภัยเหตุนี้รัฐบาลไทยจึงได้พิจารณาเห็นความจำเป็นที่จะต้องจัดการควบคุมการทำป่าไม้ให้รัดกุมยิ่งขึ้น รัฐบาลไทยจึงได้ขอยืมตัวนาย เอช. สเลด (Mr. H. Slade) ข้าราชการผู้ชำนาญและสามารถในการป่าไม้ของพม่าจากรัฐบาลอินเดีย มาช่วยชั่วคราว เมื่อเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔

นาย เอช สเลด ได้ออกสำรวจป่าไม้สักในภาคเหนือ และจัดทำรายงานชี้แจงปกครองต่าง ๆ ในกิจการป่าไม้ของไทยว่า การป่าไม้ทั้งหมดนั้นแทนที่จะอยู่ในความดูแลของรัฐบาลกลาง กลับไปอยู่ในความยึดครองของเจ้านายเจ้าของท้องถิ่น ส่วนการทำป่าไม้ก็ยังไม่เป็นระเบียบถูกต้อง คือขาดหลักการเกี่ยวกับการคุ้มครองรักษาป่าไม้ให้อำนวยผลอย่างถาวร พร้อมกันนี้เขาก็ได้เสนอวิธีการแก้ไข ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ

^{๗๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๕.๑/๑๖ เรื่อง "เงินส่วนแบ่งคาภาคหลวงไม้สักหรือเงินคาคอไม้ซอนสัก"

พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริเห็นชอบและได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดตั้งกรมป่าไม้ขึ้น โดยให้อยู่ในสังกัดกระทรวงมหาดไทย และโปรดให้ดำเนินการตามข้อเสนอแนะของนาย เอช. สเลคซึ่งเป็นเจ้ากรมป่าไม้ ตั้งแต่วันที่ ๑๖ ตุลาคม

พ.ศ. ๒๔๓๕

กิจการป่าไม้ที่สำคัญ ๆ ซึ่งได้จัดทำในสมัยที่นายเอช. สเลคเป็นเจ้ากรมได้แก่ การโอนอำนาจการครอบครองป่าไม้จากเจ้านายฝ่ายเหนือมาขึ้นกับรัฐบาลกลาง การทำป่าไม้สักจะทำได้โดยการได้รับพระบรมราชานุญาตเท่านั้น แต่เพื่อทดแทนผลประโยชน์ที่เจ้านายชั้นต่าง ๆ เคยได้รับจากป่าไม้ รัฐบาลจึงยอมตกลงจ่ายเงินส่วนแบ่งค่าคอกไม้ให้ถึงหนึ่งของจำนวนที่เก็บได้ทั้งหมดทุกปีไป ต่อมากรมป่าไม้ได้ให้บริษัททำป่าไม้ต่าง ๆ นำสัญญาเก่ามาเปลี่ยนเป็นอย่างใหม่ ซึ่งสัญญาใหม่นี้มีอายุ ๒ ปี และมีเงื่อนไขให้ผู้รับสัญญาปฏิบัติเพื่อประโยชน์ทางวิชาการป่าไม้หลายประการ เช่น กำหนดให้การไม่สักไว้ให้แห้ง ๒ ปีก่อนตัดฟัน และกำหนดขนาดอย่างต่ำที่สุดของไม้สักที่จะกานไว้ เป็นต้น

นอกจากนี้ยังได้มีการจัดตั้งคานาภาชีขึ้น โดยความร่วมมือกับรัฐบาลพม่า ที่ตำบลกาโค เมืองมะระแหม่ง ประเทศพม่า เพื่อเป็นคานาเก็บภาชีไม้สักที่ล่องมาจากจังหวัดแม่ฮ่องสอน และทางอำเภอแม่สอด จังหวัดตาก ตามลำน้ำสาละวิน ทั้งนี้ เพราะไม่อาจจะล่องมาชอชายทางลุ่มแม่น้ำเจ้าพระยาได้ เพราะต้องซัดลากข้ามภูเขาสูงเป็นระยะทางไกล และได้ย้ายคานาภาชีไม้จากจังหวัดชัยนาท มาตั้งที่ตำบลปากน้ำโพ จังหวัดนครสวรรค์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๑ เนื่องจากเป็นจุดรวมของแม่น้ำทั้ง ๔ สาย ในภาคเหนือ คือ ปิง วัง ยม น่าน ไม้ซุงที่ล่องลงมาจากภาคเหนือ ต้องมารวมกันอยู่ที่ปากน้ำโพ นอกจากนี้กรมป่าไม้ยังส่งนักเรียนไทยไปศึกษาการป่าไม้ ณ ประเทศอินเดีย

โดยทุนของรัฐบาล ^{๙๕}

กิจการป่าไม้ได้ปรับปรุงและริเริ่มขึ้นใหม่อีกหลายประการในสมัยที่นายคัมพลยู เอฟ. ลอยด์ (Mr. W.F. Lloyd) เป็นเจ้ากรมซึ่งได้แก่ การเริ่มปลูกสร้างสวนสัก โดยอาศัยวิธีชาวโรซันที่จังหวัดแพร่เป็นการทดลอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๘ งานนี้ได้เป็นตัวอย่างให้มีการปลูกสร้างป่ากว้างขวางแพร่หลายยิ่งขึ้นเป็นลำดับ จนปัจจุบันนี้ และยังคงเปลี่ยนแปลงหลักการในการอนุญาตให้ทำไม้สักใหม่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๑ กล่าวคือ แต่เดิมได้กำหนดรอบตัดไม้ไว้ ๑๒ ปี และสัญญาอนุญาตทำป่าไม้ครั้งหลังมีอายุเพียง ๖ ปี ซึ่งเป็นระยะเวลาสั้น ผู้รับสัญญาไม่กล้าลงทุนทำกิจการใหญ่โต และยังคงมีการกันไม้ไว้ให้แห้งก่อนตัดฟัน กว่าจะเลือกกันไม้เสร็จและรอจนถึงเวลาตัดได้ เวลาที่ล่วงไปครึ่งหนึ่งของอายุสัญญาแล้ว นอกจากนั้นรอบตัดฟันไม้ ๑๒ ปี ยังไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการเกี่ยวกับป่าไม้สัก ซึ่งได้พิสูจน์และรับรองกันแล้วว่าไม้ชั้นรองที่จะเติบโตขึ้นถึงขนาดตัดฟันกันได้นั้นเกินเวลา ๓๐ ปี

อีกประการหนึ่งก็คือการอนุญาตทำป่าไม้ในระยะเวลาสั้น จำจะต้องแบ่งเป็นป่าแปลงเล็ก ๆ ให้เหมาะสมกับเวลาที่จะทำให้เสร็จ ฉะนั้น การทำไม้จึงกระจัดกระจายอยู่ทั่วไปในป่าทางภาคเหนือ อันทำให้การตรวจตราและควบคุมของเจ้าหน้าที่เป็นการลำบาก และสิ้นเปลืองมาก ทั้งในด้านการทำไม้ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ภัยเหตุผลดังกล่าวมา กรมป่าไม้จึงจัดรวมป่าแปลงย่อย ๆ เหล่านี้ให้เป็นแปลงใหญ่ ๆ ขึ้น และวางกำหนดรอบตัดฟันเป็น ๓๐ ปี โดยแบ่งแต่ละป่าออกเป็น ๒ ภาค

และแบ่งอนุญาตให้ทำไม้คร่าวละภาค เป็นเวลา ๑๕ ปี ส่วนภาคที่ยังไม่อนุญาต
ก็ปิดเสียเป็นเวลา ๑๕ ปี เพื่อให้ไม้เติบโตเพิ่มพูนขึ้น แล้วจึงเปิดให้ทำไม้ผลัดเปลี่ยน
กันไป หลักการจับป่าไม้สักดังกล่าวมานี้ ใ้ถือเป็นทางปฏิบัติตลอดมาจนปัจจุบันนี้

ประการสุดท้ายก็คือ ใน พ.ศ. ๒๔๕๕ กรมป่าไม้ได้เริ่มทำป่าไม้สัก
และนำร่องลงมาขายเองทำนองรัฐพาณิชย์ เริ่มทำที่ป่าแม่แฮก จังหวัดแพร่ ต่อมา
ได้ขยายกว้างขวางขึ้น ในเวลานี้ทำในรูปองค์การอุตสาหกรรมป่าไม้ ^{๗๕}

รัฐบาลได้มีการออกพระราชบัญญัติรักษาป่า พ.ศ. ๒๔๕๖ ขึ้นสำหรับ
ควบคุมการทำป่าไม้อื่น นอกจากป่าไม้สัก เช่นป่าไม้กระยาเลยและของป่า ^{๗๖}
และมีการส่งนักเรียนไปศึกษาวิชาการป่าไม้ในต่างประเทศด้วย

อนึ่ง เมื่อกระทรวงเกษตรธิการได้จัดตั้งเป็นหลักฐานมีกำลังเป็นปีกแผ่น
ขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าควร
จะให้การทำป่าไม้ การเพาะปลูก และราชโลหกิจ ซึ่งเป็นราชกิจที่เกี่ยวข้องกันไว้รวม
อยู่ในกระทรวงเดียวกัน เพื่อราชการจะได้ดำเนินดียิ่งขึ้น จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
ให้โอนกรมป่าไม้จากกระทรวงมหาดไทย มาอยู่ในกระทรวงเกษตรธิการ ตั้งแต่วันที่
๗ เมษายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ^{๗๗}

^{๗๕} กระทรวงเกษตร, เรื่องเดิม, หน้า ๑๕๕ - ๖

^{๗๖} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ พิมพ์เอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๒/๕ เรื่อง "ประกาศพระราชบัญญัติและกฎเสนาบดี
ว่าด้วยการรักษาป่า และเรื่องอัตราค่าภาคหลวงไม้ประเภทต่าง ๆ"

^{๗๗} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ พิมพ์เอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๒/๑๐ เรื่อง "ประกาศโอนกรมป่าไม้จากมหาดไทย
มาขึ้นกระทรวงเกษตร"

ในระยะนี้ ได้มีประกาศหลายฉบับเกี่ยวกับการสงวนป่าไม้เพื่อใช้ในการต่าง ๆ เช่น มีประกาศกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง เขตหวงห้ามป่าไม้ไว้ในราชการของกระทรวงกลาโหม ลงวันที่ ๑๕ กันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ห้ามตัดไม้ หรือ พื้นที่ควรจะสงวนไว้ใช้ในการทหารระหว่างเวลาฉุกเฉิน โดยประกาศเขตหวงห้ามป่าไม้ริมทางรถไฟสายเหนือ ในจังหวัดพิษณุโลกแปลงหนึ่ง กับป่าไม้ริมทางรถไฟสายนครราชสีมา ในจังหวัดสระบุรี และนครราชสีมาต่อกันอีกแปลงหนึ่ง ^{๗๘}

ใน พ.ศ. ๒๔๖๗ เมื่อเริ่มมีการเปลี่ยนสัญญาอนุญาตทำป่าไม้สักวงที่สองของรอบตัดฟัน ๓๐ ปี กรมป่าไม้ได้ตกลงเปลี่ยนวิธีการเก็บค่าต่อและภาษีไม้ตามขนาดของไม้ มาเก็บเป็นค่าภาคหลวงตามปริมาตรเนื้อไม้เป็นรายท่อน โดยกำหนดอัตราค่าภาคหลวงไม้ตามจำนวนตัน ต่อมาเนื่องจากประเทศไทยได้กำหนดนโยบายที่จะใช้มาตราเมตริกในการชั่งตวงวัดทั่วไป กรมป่าไม้จึงได้เปลี่ยนหน่วยการเก็บค่าภาคหลวงจากตันเป็นลูกบาศก์เมตร ซึ่งหลักการเก็บค่าภาคหลวงไม้ดังกล่าวนี้ ได้ใช้มาจนถึงปัจจุบัน และได้มีการออกประกาศอัตราค่าภาคหลวงของบัญชีข้อไม้ในประเภทหวงห้ามในมณฑลราชบุรี มณฑลพายัพ มณฑลพิษณุโลก มณฑลกรุงเก่า มณฑลนครราชสีมา เช่น ไม้ประเภทหวงห้ามชั้นที่ ๑ ไม้แก่นไม้ชิงชัน ไม้พุด ไม้ปลง ไม้สีเสียด ไม้จันทร์หอม ไม้ประเภทหวงห้ามชั้นที่ ๒ ไม้แก่น ไม้มะเกลือ ไม้ประดู่ ไม้ตะเคียน ซึ่งเก็บอัตรา

---

^{๗๘} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖
แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๒/๑๕ เรื่อง "ประกาศเรื่องกำหนด
เขตหวงห้ามป่าไม้ไว้ในราชการ กระทรวงกลาโหม"

ค่าภาคหลวงคิดเป็นเมตร สี่เหลี่ยมลูกบาศก์ละ ๒ บาท เป็นต้น ^{๗๕}

ใน พ.ศ. ๒๔๗๐ ได้มีประกาศกระทรวงเกษตรธิการ เรื่องกำหนดเขต
หวงห้ามป่าไม้ไว้ใช้ในราชการของกรมรถไฟหลวงแห่งกรุงสยาม เพราะการเดินรถไฟ
ในสมัยนั้นต้องใช้พื้นที่ จึงประกาศสงวนป่าริมทางรถไฟสายใต้ที่ตำบลบ้านนา อำเภอ
บ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี ^{๗๖}

นอกจากประกาศค่าภาคหลวงไม้หวงห้ามตามมณฑลต่าง ๆ แล้ว กระทรวง
เกษตรธิการยังออกกฎข้อบังคับวางระเบียบการหาของป่าว่าด้วยการเจาะเผาทำน้ำมันยาง
พระพุทธศักราช ๒๔๖๕ กฎข้อบังคับวางระเบียบการหาของป่าว่าด้วยการเจาะเผาทำ
ตะเคียนทำชันในมณฑลปัตตานี พุทธศักราช ๒๔๖๕ และประกาศใช้กฎข้อบังคับวาง
ระเบียบการหาของป่าว่าด้วยการเจาะยาง ทำน้ำมันยาง พ.ศ. ๒๔๖๕ ในมณฑลพายัพ
มหาราษฎร์ นครไชยศรี ราชบุรี นครศรีธรรมราช ปัตตานี สุราษฎร์ อยุธยา จันทบุรี
นครราชสีมา นครสวรรค์ ปราจีนบุรี พิษณุโลก ภูเก็ต รวม ๑๔ มณฑล เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๕
โดยกำหนดขนาดของต้นยางที่จะอนุญาตให้ทำการเจาะยางทำน้ำมันยางได้ ^{๗๗}

^{๗๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงมหาดไทย ที่ ม. ๑๔๑๓ เรื่อง "ประกาศพระราชบัญญัติว่าด้วยการรักษาป่าไม้
และเรื่องอัตราค่าภาคหลวง"

^{๗๖} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๒/๑๔ เรื่อง "สงวนป่าไม้ไว้ใช้ในราชการ
กรมรถไฟ"

^{๗๗} พระราชกิจจานุเบกษา, ๓๘ (๒๕ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๕),

เนื่องจากการบำรุงป่าที่ได้กระทำมาแต่ก่อน โดยมากเป็นการป้องกันการเสียหายยิ่งกว่าการส่งเสริมบำรุงสภาพของป่าเพื่อให้มีจำนวนป่ามากขึ้น กล่าวคือ ได้ทำการบำรุงโดยวิธีตัดเครือไม้และต้นไม้ที่มีค่าน้อย ส่วนการปลูกซ่อมป่าไม้สักนั้น ยังไม่ค่อยทำกัน รัฐบาลจึงจัดการบำรุง ๒ ประการ คือการรักษาป่าไม้สักที่มีค่าไว้ โดยวิธีหมายเขตป่าทำแผนที่แสดงขนาดและจำนวนไม้ชนิดต่าง ๆ ไว้เพื่อประโยชน์สำหรับโครงการ และเพื่อป้องกันการฉกรรจ์ป่า และประโยชน์ในการที่จะจัดการปลูกซ่อมป่าไม้สักควยเพื่อป้องกันมิให้ป่าไม้หมดไป บำรุงป่าไม้เพื่อเพิ่มพูนจำนวนไม้สักให้มากขึ้น โดยการปลูกซ่อมป่าไม้สักขึ้นในที่ว่างเปล่าหรือที่มีไม้สักน้อย โดยจะต้องปลูกซ่อมป่าปีละ ๓,๐๐๐ ไร่ การปลูกไม้สักนี้อาศัยราษฎรที่ทำไร่ คือทำความตกลงกับราษฎรให้ปลูกเมล็ดไม้สักลง พร้อมกับพืชพรรณที่จะปลูกนั้น โดยรัฐบาลคึกคักจ้าง หรือคารางวัด ให้ตามจำนวนเนื้อที่ หรือตามจำนวนคนสักที่ปลูกนั้น และต่อจากนั้นก็คงมีการบำรุงตามสมควร โดยต้องใช้งบประมาณปีละ ๓๐,๐๐๐ บาท ^{๘๒}

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๓ กรมป่าไม้ได้เริ่มนโยบายในอันที่จะเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับไม้และของป่าต่าง ๆ รวมทั้งกิจการในหน้าที่ ซึ่งข้าราชการกรมป่าไม้ได้รับมาจากการสังเกตหรือค้นคว้าทดลอง ให้แก่บรรดาพนักงานป่าไม้ ตลอดจนประชาชนด้วย โดยขอให้เจ้าหน้าที่ป่าไม้ชั้นต่าง ๆ ช่วยกันเขียนเป็นบันทึกหรือบทความส่งไปกรมป่าไม้ เพื่อพิจารณาและพิมพ์แจกแก่ข้าราชการกรมป่าไม้ทั่วไป ซึ่งเป็นรากฐานในการออกวารสารรายสามเดือน ชื่อ วนสาร ตั้งในบัดนี้

^{๘๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรราชการ ที่ กษ. ๕/๕ เรื่อง "จัดการบำรุงป่าไม้"

๕. การรักษาสัตว์น้ำ

เนื่องจากได้มีประกาศกระแสพระบรมราชโองการจับหน้าที่ราชการระหว่าง
กระทรวงพระคลังมหาสมบัติ กับกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ
พระพุทศักราช ๒๔๖๔ โดยให้กระทรวงเกษตรมีหน้าที่ในการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำ
ดูแลรักษาสัตว์น้ำในที่แห่งหนึ่งแห่งใดซึ่งเป็นที่เลี้ยงรักษาเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ แนะนำ
กำหนดฤดูที่จะไ้ห้กการจับสัตว์น้ำ กำหนดขนาดเครื่องมือ ห้ามการใช้เครื่องมือบาง-
อย่าง และห้ามการทำอันตรายสัตว์น้ำ เช่นวางยาเบื่อ ยาเมา ไซ้ของระเบิด วิชา
ในที่แห่งนั้นจนแห้ง (นอกจากบ่อปลา) เป็นต้น ซึ่งเป็นการป้องกันพันธุ์สัตว์น้ำและ
ให้กระทรวงพระคลังมหาสมบัติมีหน้าที่ปกครองที่จับสัตว์น้ำ ในกิจการต่าง ๆ ซึ่งเกี่ยว
กับการเก็บภาษีอากรการจับปลา และการเก็บเงินอากรค่าน้ำ^{๔๓} ควบเหตุนี้
กระทรวงเกษตรราธิการจึงตั้งกองบำรุงรักษาสัตว์น้ำขึ้น และได้จ้างคอกเตอร์ฮิว
แมคคอร์มิก สมิท (Dr. Hugh McCormic Smith) ผู้ชำนาญการพิเศษเรื่อง
สัตว์น้ำ ซึ่งเป็นชาวอเมริกัน มาให้เป็นผู้ตรวจ สืบเสาะ และวางโครงการที่จะ
ดำเนินราชการแผนกนี้

คอกเตอร์ฮิว แมคคอร์มิก สมิท ได้ทำการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำทั้งในน่านน้ำจืด
และทางคานทะเล เกือบทั่วราชอาณาจักร และได้เสนอรายงานการสำรวจพันธุ์สัตว์น้ำ
ตลอดจนการอุตสาหกรรมสัตว์น้ำของไทย พร้อมด้วยโครงการและขอแนะนำในการ

---

^{๔๓} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๒/๑๖ เรื่อง "ประกาศเรื่อง เพาะพันธุ์สัตว์น้ำ"

ควบคุมบังคับบัญชา การบำรุงรักษาและจัดให้เจริญโดยขึ้นต่อกระทรวงเกษตรธิการ
เมื่อเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ต่อมาจึงได้มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งกรมรักษาสัตว์น้ำขึ้น และให้คอกเตอร์ฮิว แมคคอร์มิค สมิท เป็นเจ้ากรม
รักษาสัตว์น้ำ ตั้งแต่วันที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๖๔ ๘๔

สำหรับหน้าที่ของกรมรักษาสัตว์น้ำ ก็มีหน้าที่บำรุงรักษาและเพาะพันธุ์สัตว์น้ำ
ดูแลและแนะนำในทางขยายการหาจับสัตว์น้ำ อันเป็นอุตสาหกรรมอย่างหนึ่งที่ให้
ประโยชน์ที่สุกในค่าน้ำอาหารและเป็นสินค้าภายในและภายนอกประเทศ รวมทั้งกำหนด
เขตและฤดูกาลที่อนุญาต กำหนดเครื่องมือสำหรับจับสัตว์น้ำ การอนุญาตและออก
อาญาบัตรจับสัตว์น้ำ ส่วนการเก็บภาษีอากรและค่าธรรมเนียมในการจับสัตว์น้ำ
ให้เป็นหน้าที่ของกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ๘๕

ในปี ๒๔๖๔ คอกเตอร์ฮิว แมคคอร์มิค สมิท เจ้ากรมรักษาสัตว์น้ำได้เสนอ
โครงการปรับปรุงบึงบรเพ็ด โดยจัดสร้างคันกันน้ำหนองจุก ฝายน้ำล้น ประตูน้ำและ
ประตูระบายน้ำ เพื่อให้บึงบรเพ็ดสามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดปี เพื่อเป็นแหล่ง
เพาะพันธุ์สัตว์น้ำตามธรรมชาติในภาคกลาง ๘๖ กรมรักษาสัตว์น้ำโดยความร่วมมือ

---

๘๔ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๒/๒ เรื่อง "ตั้งกรมรักษาสัตว์น้ำ"

๘๕ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ เพิ่มเอกสาร
กระทรวงเกษตรธิการที่ กษ. ๒/๒ เรื่องเดียวกัน

๘๖ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕-๗
ส่วนพระองค์สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, เพิ่มเติม ๘ เกษตร บ.๑.๓/๑๑ เรื่อง
"บันทึกความเห็นหมอสุมิต กรมเพาะพันธุ์ปลา เรื่องความเห็นควรสงวนปลาบึงบรเพ็ด"

กับกรมทศน้ำ จึงได้ดำเนินการสำรวจจริงวัดและจัดการเวนคืนที่ดินที่น้ำท่วมถึง และได้ลงมือทำการก่อสร้างตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๐ และได้ดำเนินการต่อมาจนถึง ๒๔๗๒ เสร็จตามโครงการ รวมค่าใช้จ่ายในการนี้ประมาณ ๔๕๒,๓๕๒.๕๖ บาท ^{๔๗} สามารถเก็บกักน้ำไว้ได้ตลอดปีเป็นเนื้อที่ ๑๓๒,๐๐๐ ไร่ นับว่าเป็นสิ่งที่ใหญ่ที่สุดในประเทศไทย ได้เปิดปล่อยให้ปลาน้ำจืดเข้าไปเพาะและขยายพันธุ์ในบึงนี้ ออกไปแพร่พันธุ์ในน่านน้ำสาธารณะเป็นประจำทุกปี บึงบรเพ็ดที่จัดขึ้นนี้เป็นที่เพาะและบ่มพันธุ์สัตว์น้ำแห่งแรกซึ่งในปัจจุบันนี้เรียกว่า สถานีบ่มพันธุ์สัตว์น้ำบึงบรเพ็ด

๖. การโลหกิจและภูมิวิทยา

สมเด็จพระมหาพรตเจ้าราชูปถัมภ์โลกลาวถึงกิจการเหมืองแร่ไว้ว่า "ตั้งแต่เลิกวิธีให้ผู้วาระชากรมืองผูกภาษีอากรเงินหลวง ที่ได้จากหัวเมืองทั้งสิ้นลดน้อยลงโดยลำดับ (ระนอง ภูเก็ต ตะกั่วป่า พังงา) รัฐบาลจึงคิดการแก้ไขด้วยตั้งกรมราชโลหกิจ หรือที่เรียกกันเป็นสามัญว่า "กรมแร่" หาฝรั่งผู้ชำนาญเข้ามาจัดการกรมนั้น ระเบียบการที่รัฐบาลอนุญาตให้ทำเหมืองแร่และเก็บผลประโยชน์จากเหมืองแร่ ก็เริ่มแปรไปเป็นอย่างฝรั่งแต่นั้นมา" ^{๔๘}

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้ตั้งกรมราชโลหกิจขึ้นตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๔ โดยตั้ง-

^{๔๗} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ เพิ่มเอกสารกระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ.๗/๑ เรื่อง "จัดการรักษาพันธุ์สัตว์น้ำและรายงาน คร.สมิต"

^{๔๘} กรมโลหกิจ, ประวัติกรมโลหกิจ อนุสรณ์วันสถาปนา กรมโลหกิจครบรอบ ๗๒ ปี ๑ มกราคม ๒๕๐๖ (พระนคร : บริการทอง ๒๕๐๕), หน้า ๓๘

พระราชหัตถ์จะให้เป็นที่ตรวจตราสิ่งต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับแร่ โลหกิจ ประทานบัตร และสัญญาในการทำแร่ โลหกิจและภูมิวิทยาทั้งหลาย ด้วยเหตุนี้ จึงพระราชทานชื่อว่า "กรมราชโลหกิจแลภูมิวิทยา"

งานชิ้นแรกของกรมราชโลหกิจ ก็คือ เริ่มร่างพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ ขึ้น โดยอาศัยเทียบเคียงกับกฎหมายประเภทเดียวกันกับของต่างประเทศที่จัดการเป็นที่เรียบร้อยก่อนแล้ว เรื่องที่เป็นปัญหาสำคัญก็คือ การเก็บผลประโยชน์เป็นส่วนภาคหลวง เนื่องจากนายเคอ มุลเลอร์ ซึ่งเป็นเจ้ากรมราชโลหกิจ เห็นว่าควรเก็บเป็นส่วนกำไรในจำนวนแร่ แต่ที่ประชุมเสนาบดีไม่เห็นด้วย ในการที่จะเก็บค่าภาคหลวงในส่วนกำไรที่ซื้อขายกันไปแล้ว โดยให้เหตุผลว่าจะยุ่งยากในการตรวจสอบ ควรเก็บค่าภาคหลวงร้อยละสิบของจำนวนแร่ที่ขุดได้และไต่ยกเล็กของบังคับการบ่อแร่ ให้มีเงินวางประจำไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ บาท ^{๘๕}

ในเรื่องเกี่ยวกับพระราชบัญญัติจะลดอากรตีผูกนั้น นายเอช.วาริงตัน สไมท์ ซึ่งเป็นที่ปรึกษา ใ้ชี้แจงเหตุผลว่า การทำแร่ตีผูกนั้นว่ายิ่งลำบากขึ้นทุกวัน เพราะต้องขุดลึกและไกลทำให้เสียค่าใช้จ่ายในการขุดและขนส่งมากขึ้น ขณะเดียวกัน ในหัวเมืองมลายูของอังกฤษก็เรียกค่าภาคหลวงลดน้อยลง ทั้งทำถนนอย่างดีไปยังตำบลต่าง ๆ ที่ทำเหมืองแร่ เพื่อชักจูงให้ผู้คนเข้าไปตั้งบ้านเรือน ทำให้มีผู้มาทำเหมืองแร่ ในเมืองภูเก็ต ระนองและหัวเมืองอื่น ๆ ที่มีแร่ตีผูก ลดน้อยลง นายเอช.วาริงตัน สไมท์

---

^{๘๕} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ พิมพ์เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๖.๒/๒ เรื่อง "พระราชบัญญัติเรื่องจะลดอากรตีผูก"

จึงมีความเห็นพ้องกับบรรดาผู้ว่าราชการเมืองและพวกจีนเจ้าแก้ว รัฐบาลควรจะลดค่าภาคหลวงลง เพื่อส่งเสริมให้มีการทำเหมืองแร่ที่มกมากขึ้น ๕๐

สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยในเวลานั้น ได้แสดงความเห็นเรื่องจัดการอนุญาตทำเหมืองแร่ทางหัวเมืองแหลมมลายูของไทยว่า วิธีหาแร่ของชาวไทย จีน ฝรั่งเศสกันไป คนไทยชอบหาแร่เฉพาะเพื่อมาขายเล็ก ๆ น้อย ๆ ชาวจีนมักจะตรวจหาแร่ด้วยตนเอง และมักจะทำเป็นเหมืองเล็ก ๆ เช่น เหมืองแล่นและเหมืองคลา เมื่อแร่หมดก็ย้ายหาที่ใหม่ ส่วนฝรั่งนั้นเมื่อคาคว่าที่ใด มีแร่ก็มักขอใบอนุญาตไปตรวจจนพบว่า ค่าบลิคมีแร่ จึงขอใบอนุญาตผูกขาดเฉพาะค่าบลนั้น ซึ่งวิธีการแบบฝรั่งนี้มักจะขาดทุน การอนุญาตให้ทำเหมืองแร่นั้น ควรจะอนุญาตให้แต่ในที่ที่จักวางรูปการปกครองเรียบร้อย และทางคมนาคมไปมาสะดวก ทั้งนี้เพื่อป้องกันมิให้เหมืองแร่นั้น ๆ กลายเป็นที่ชุมนุมคนพาล ตั้งช่องสุ่มเป็นโจรผู้ร้าย หรือเล่นการพนัน ทำให้รัฐบาลได้ประโยชน์จากค่าเช่า หรือค่าอนุญาตไม่คุ้มค่าใช้จ่าย ซึ่งรัฐบาลจะต้องเสียไปในการปราบปรามโจรผู้ร้าย หรือเหตุร้ายที่เกิดขึ้น ๕๑

หลังจากที่ประเทศไทยเซ็นสนธิสัญญาปี พ.ศ. ๒๔๕๒ กับประเทศอังกฤษ โดยยอมให้คนในบังคับอังกฤษทั้งชาวยุโรปและชาวเอเชียมีสิทธิต่าง ๆ เท่าเทียมกับชาวไทย เพราะคนในบังคับอังกฤษต้องอยู่ภายใต้กฎหมายของไทย ในขณะเดียวกับที่รัฐบาลไทยได้กู้เงินจากรัฐบาลสหพันธรัฐมลายูของอังกฤษมาสร้างทางรถไฟสายใต้

๕๐ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๖.๒/๒ เรื่องเดียวกัน

๕๑ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสาร กระทรวงเกษตรธิการ ที่ กษ. ๖/๒ เรื่อง "รักษาที่ดินสองข้างทางรถไฟสายใต้ เพื่อประโยชน์การทำเหมืองแร่ แลเรื่องราวโศกขมายแห่งรัฐบาลในการที่คนต่างประเทศขอทำบ่อแร่ในประเทศสยาม"

จากจังหวัดเพชรบุรีลงไปติดต่อกับทางรถไฟในแหลมมลายูของอังกฤษ ทำให้รถไฟ
สายใต้ผ่านมณฑลต่าง ๆ ซึ่งมีที่กินอุดมสมบูรณ์เหมาะแก่การเพาะปลูก เช่น ยางพารา
และมะพร้าว ซึ่งเป็นสินค้าออกสำคัญของประเทศในเวลานั้น อีกทั้งผ่านพื้นที่ที่อุดม
ไปด้วยแร่ธาตุต่าง ๆ เช่น ดีบุก ถ่านหิน และน้ำมันดิน ^{๕๒} ซึ่งกำลังเป็นที่ต้องการ
มากในเวลานั้น เป็นสิ่งชักจูงให้ชาวต่างประเทศที่มีทุนทรัพย์ และมีความชำนาญใน
กิจการดังกล่าวเข้ามาลงทุนในประเทศไทย ดังนั้นกระทรวงเกษตรราธิการจึงได้แก้ไข
พระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ที่ยังบกพร่อง หรือล้าสมัย ให้สมบูรณ์และทันสมัย

ได้มีการเปิดทำเหมืองแร่ทางหัวเมืองเหนือเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ และไ้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้ "พระราชบัญญัติเหมืองแร่" ในมณฑลพายัพ
และมณฑลมหาสารคาม พ.ศ. ๒๔๕๕ ออกกฎหมายกระทรวงเกษตรราธิการ เรื่อง
เก็บค่าภาคหลวงแร่พลวงเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๕๕ และประกาศขยายอัตราค่า
ค่าภาคหลวงดีบุกในมณฑลปักษ์ใต้ และมณฑลภูเก็ต ออกไปตามราคาดีบุกที่ขึ้น เมื่อ
พ.ศ. ๒๔๖๐

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๑ ได้มีการออกกฎกระทรวงเกษตรราธิการ ว่าด้วยระเบียบ
วิธีเก็บเงินค่าภาคหลวงแร่พลูม ซีไลต์ และบรรดาแร่ต่าง ๆ พระราชบัญญัติ
การทำเหมืองแร่ใหม่ เพื่อช่วยให้การทำเหมืองแร่สะดวกขึ้นกับเป็นการแก้ไข
พระราชบัญญัติเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐ ซึ่งล้าสมัยให้ทันสมัย พระราชบัญญัติฉบับนี้
เรียกว่า "พระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่พุทธศักราช ๒๔๖๑" และไ้ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ให้ประกาศใช้แทน "พระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ ร.ศ. ๑๒๐" ตั้งแต่วันที่

^{๕๒} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ พิมพ์เอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๖/๒ เรื่อง เติม

๑๔ กุมภาพันธ์ ๒๔๖๑ ท้องที่ซึ่งได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติฉบับนี้คือ มณฑลภูเก็ต
ปัตตานี สุราษฎร์ นครศรีธรรมราช ราชบุรี ทุกจังหวัด มณฑลจันทบุรีทุกจังหวัด ยกเว้น
จังหวัดระยอง มณฑลปราจีนบุรี นครราชสีมา นครสวรรค์ พิษณุโลก อุดรธานี มหาราชบุรี
และมณฑลพายัพ เฉพาะแต่จังหวัดที่มีทางรถไฟผ่านเท่านั้นจึงจะอนุญาตให้ทำเหมืองแร่^{๕๓}
พระราชบัญญัติฉบับนี้อำนวยความสะดวกให้แก่ผู้ประกอบการทำเหมืองแร่ และเจ้าหน้าที่
ในการปฏิบัติงานเป็นอันมาก เพราะได้แก้ไขภาษาที่ใช้ในพระราชบัญญัติให้อ่านเข้าใจ
ง่ายขึ้น แต่ขอความส่วนใหญ่ยังคงไว้ตามรูปเดิม ^{๕๔}

ในปี ๒๔๖๔ ได้ประกาศให้ใช้พระราชบัญญัติทำเหมืองแร่ พ.ศ. ๒๔๖๑
คุ้มครองไปถึงเพชรพลอยต่าง ๆ ใน พ.ศ. ๒๔๖๕ ได้ออกพระราชบัญญัติและประกาศ
งดการเก็บค่าธรรมเนียมขุดหาพลอยในมณฑลจันทบุรี เนื่องจากการทำนาเสียหาย
ติดต่อกันมาหลายปี ประจวบกับเป็นเวลาที่พริกไทยมีราคาตกต่ำอย่างไม่เคยเป็นมาก่อน
ประกาศฉบับนี้นับว่าน่าประโยชน์มาสู่ประชาชนโดยทั่วไปในมณฑลจันทบุรี เพราะทำให้
อาชีพขุดหาพลอยเป็นอาชีพของชาวบ้านทั่วไปจนกระทั่งบัดนี้ มิได้มีการผูกขาดเหมือนกับการ
ขุดเหมืองแร่ที่ผูกในภาคใต้ และเป็นการสงวนอาชีพไว้ให้ชาวไทยด้วย

---

^{๕๓} กรมโลหกิจ, ประวัติกรมโลหกิจ อนุสารณ์วันสถาปนากกรมโลหกิจครบรอบ
๓๒ ปี (พระนคร : บริการทอง จำกัด ๒๕๐๕), หน้า ๑๕๑ - ๒

^{๕๔} กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้ม
เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๒/๔ เรื่อง "หนังสือกราบบังคมทูลของ
พระเจ้าพี่ยาเธอกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ เสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ลงวันที่ ๕
กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๖๑"

ใน พ.ศ. ๒๔๖๖ ใ้ค้ออกกฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องเปิดให้ทำเหมืองแร่ในท้องที่อำเภอบ้านนา จังหวัดสุราษฎร์ธานี มณฑลสุราษฎร์ประกาศเปลี่ยนอัตราเก็บค่าตีตะกั่วและแร่ที่บุก กฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ เรื่องกำหนดจำนวนคืนทรายที่ปล่อยออกนอกเขตเหมืองแร่ และประกาศอัตราเนื้อที่บุกในแร่ที่บุก ให้คิดอัตราค่าภาคหลวงเท่ากันทุกมณฑล ๔๕

พ.ศ. ๒๔๖๗ ใ้ค้ออกกฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการ ว่าด้วยระเบียบวิธีการเก็บค่าภาคหลวงแร่ต่างๆ ที่มีตั้งสติกเฮซิด โดยให้เก็บเงินค่าภาคหลวงตามอัตราชั้นสูงสุด ซึ่งกำหนดให้เก็บอยู่ในเวลานั้น ๔๖

การทำเหมืองแร่ในสมัยนั้น มีความผันแปรเกิดขึ้น สาเหตุเนื่องมาจากการใช้เรือชุกแรควยเครื่องจักรแทนการใช้แรงคน แต่การชุกควยเครื่องจักร ต้องลงทุนในขั้นแรกสำหรับสร้างเครื่องจักรประมาณล้านบาท พวกเจ้าแก่นายเหมืองในท้องถิ่นไม่มีทุนพอจะทำไ้ ก็คิดอุบายหาเงินกับฝรั่ง โดยขอ "อาชญาบัตรตรวจแร่" ตามพระราชบัญญัติ แล้วจ้างคนจีนที่ชำนาญการตรวจแร่เป็นผู้นำแหล่งแร่ พบที่ใดมีแร่ก็ขอ "อาชญาบัตรผูกขาดแร่" เฉพาะตำบลนั้น เหมือนอย่างว่าตัวเองจะทำเอง แต่เมื่อพบแร่เห็นพอจะทำเหมืองไ้ ก็ไปบอกขายสิทธิแก่ฝรั่ง พวกนายเหมืองพื้นเมืองมักชอบหากิน

---

๔๕ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๖ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๒/๒ เรื่อง "ประกาศและกฎเสนาบดี ว่าด้วยอัตราค่าภาคหลวง แร่โลหธาตุและพลอยต่าง ๆ"

๔๖ กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฟ้มเอกสารกระทรวงเกษตราธิการที่ กษ. ๒/๑๐ เรื่อง "กฎเสนาบดีเรื่องเก็บเงินค่าภาคหลวงแร่ต่าง ๆ และค่าธรรมเนียมโอนประทานบัตรเหมืองแร่"

ควยอุบายดังกล่าว นอกจากนี้ยังมีพวก "กระสือตอมท่า" ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในท้องดินนั้น คบคิดกับพวกทนายความใช้อุบายหากินควยการก็คขวางพวกนายเหมืองที่ไปตรวจแร่ ควยการโค่นสร้างถางป่าทำไร่ปลูกกล้วยอ้อยหรือท่ากระท่อมให้เป็นบริเวณอยู่ติดต่อกับที่ตรวจแร่นั้น พอให้เกิดสิทธิในการครอบครองเมื่อถึงเวลาที่บริษัทขอประทานบัตรจะปักเขตไปถึง ก็ชักขวางโดยอ้างพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เรียกเอาค่าทดแทนความเสียหายเป็นเงินมาก ๆ ๔๗

ดังนั้น จะเห็นว่า พระราชบัญญัติเหมืองแร่ยังมีช่องว่างให้บุคคลบางจำพวกถือโอกาสหาผลประโยชน์ส่วนตัว และมักจะตั้งตัวเป็นผู้มีอิทธิพลเป็นที่เคื้อครั่นแก่ราษฎรที่มีอาชีพหาแร่รายย่อย ๆ ดังนั้น ในปี พ.ศ. ๒๔๗๓ รัฐบาลจึงออกประกาศและกฎกระทรวงเกษตรราธิการหลายฉบับ เพื่อช่วยเหลือผู้ที่มีอาชีพแร่ และอาชีพทำเหมืองแร่ให้ดำเนินกิจการต่อไปโดยไม่ต้องหยุดกิจการ ซึ่งจะยังผลให้ราษฎรในท้องที่นั้น ๆ วางงานมากขึ้น ได้แก่ ประกาศเรื่องยกเลิกเงินค่าใบอนุญาตร่อนหาแร่ชั่วคราว ทั้งนี้เพราะราคาแร่ตกต่ำ ราษฎรที่มีอาชีพร่อนแร่ได้รับผลประโยชน์ไม่ใคร่เหลือพอที่จะเสียค่าธรรมเนียมใบอนุญาตให้ร่อนหาแร่ นอกจากนี้ก็มีประกาศกระทรวงเกษตรราธิการเรื่องยกเลิกค่าธรรมเนียมหยุดการทำเหมืองแร่ที่ผูกชั่วคราว เนื่องจากที่ผูกมามีราคาต่ำผิดปกติ เป็นเหตุให้ผู้ถือประทานบัตรทำเหมืองแร่ที่ผูกโดยมากไม่สามารถเปิดการทำเหมืองแร่ให้มีกำไรได้จึงยกเลิกค่าธรรมเนียมชั่วคราว จนกว่าที่ผูกจะมีราคาเทียบเท่าเงินไทยหาบละ ๑๑๐ บาท จึงยกเลิกประกาศดังกล่าวนี้

นอกจากนี้ ก็มีการสงวนเหมืองทองบางสพานใหญ่ไว้ให้ราษฎรทำกิน และสงวนเหมืองแร่ตั้งแต่จังหวัดชุมพร ขึ้นมาตลอดจนภาคเหนือไว้ให้คนไทย ซึ่งยังคงมาจนปัจจุบันนี้ ในปี ๒๔๙๕ ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติจำกัดแร่หินกึ่งขึ้น และออกกฎเสนาบดีกระทรวงเกษตราธิการกำหนดเหมืองแร่เพื่อแก้ไขเพิ่มเติมหลายฉบับ ใต้แก่ ประกาศกระทรวงเกษตราธิการกำหนดโควตา และระยะเวลาโควตาแก่ผู้ขุดหาแร่ ลงวันที่ ๓๐ ตุลาคม ๒๔๙๕ ว่าตามโครงการจำกัดหินกึ่งซึ่งรัฐบาลไทยได้ร่วมมือเป็นภาคีด้วยแล้วนั้น ประเทศไทยจะขุดหาแร่หินกึ่งและส่งแร่หินกึ่งจำหน่ายออกนอกพระราชอาณาเขตได้ในปีหนึ่งเป็นน้ำหนักเนื้อหินกึ่งไม่เกิน ๑๐,๐๐๐ ตัน ดังนั้น เสนาบดีจึงมีอำนาจสงวนส่วนโควตาของไทยไว้ตามแต่จะเห็นสมควร โดยกำหนดระยะเวลาโควตาแรกนี้ ให้กำหนดระยะเวลาได้ ๖ เดือน นับแต่วันที่ ๑ กันยายน ๒๔๙๕ เป็นต้นไป สงวนกันให้สำหรับแร่ในครอบครอง ๕๕๒.๘ ตัน สงวนกันให้สำหรับแร่ของผู้ถือใบอนุญาตครอบครองแร่ ๕๐๐ ตัน สงวนกันให้สำหรับเฉลี่ยแก่ผู้ขุดหาแร่ทำการขุดหาได้ทั้งปีนับแต่วันที่ ๑ กันยายน ๒๔๙๕ เป็นต้นไป เป็นจำนวนหินกึ่ง ๘,๘๕๗.๒ ตัน ๕๘

ในปี ๒๔๙๕ ใต้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ตราพระราชบัญญัติจำกัดแร่หินกึ่งแก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช ๒๔๙๕ ว่า การซื้อขายแร่หินกึ่ง นอกจากผู้ซื้อผู้ขายจะต้องปฏิบัติตามความในพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ แก้ไขเพิ่มเติมพุทธศักราช ๒๔๙๕

๕๘
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๙ แฟ้ม
เอกสารกระทรวงเกษตราธิการ ที่ กษ. ๔/๙๕ เรื่อง "สมาคมจัดการหินกึ่งและ
พระราชบัญญัติจำกัดแร่หินกึ่ง แก้ไขเพิ่มเติม"

กับพระราชบัญญัติจำกัดแร่คิงกัพุทธศักราช ๒๔๗๔ แล้ว การซื้อขายแร่ทองอยู่
ภายในบังคับของบางประการ เช่น ผู้ซื้อจะต้องบันทึกรายการและจำนวนแร่ที่ซื้อขาย
ลงไว้ในบัญชีซื้อขายใบอนุญาตร่อนหาแร่ให้ชัดเจน และจะซื้อแร่ทองจากผู้ถือใบอนุญาต
ร่อนหาแร่ได้ไม่เกินจำนวนที่กำหนดไว้ในใบอนุญาตร่อนหาแร่ นั้น ถ้าฝ่าฝืนมีความผิด
ปรับเป็นพินัยครั้งหนึ่งอย่างสูงไม่เกิน ๑๐๐ บาท สำหรับผู้ถือใบอนุญาตร่อนหาแร่ผู้ใด
เมื่อได้เข้าเป็นกรรมกรเหมืองแร่ หรือเกี่ยวข้องกับเหมืองแร่ โดยได้รับสินจ้าง หรือ
มีอาชีพอย่างอื่นเป็นส่วนใหญ่ ภายในเวลาที่ใบอนุญาตร่อนหาแร่ที่ได้รับอนุญาตไปนั้น
ยังมีอายุอยู่ ให้ผู้ถือใบอนุญาตร่อนหาแร่ นำใบอนุญาตมาคืนต่อเจ้าพนักงานราชโลหกิจ
ประจำท้องที่ภายในเวลา ๑๐ วัน นับแต่วันเข้าเป็นกรรมกร หรือเกี่ยวข้องกับเหมืองแร่
หรือเริ่มมีอาชีพอย่างอื่นเป็นคนไป ก็ให้เจ้าพนักงานมีอำนาจเพิกถอน หรือเรียกคืน
ใบอนุญาตร่อนหาแร่ของผู้นั้นได้ และเมื่อได้ประกาศให้ผู้ใดทราบถึงการเพิกถอนใบ
อนุญาตร่อนหาแร่ฉบับใดแล้ว ห้ามไม่ให้ผู้ซื้อช่วยทำการซื้อแร่ตามใบอนุญาตร่อน
หาแร่ฉบับนั้น ๆ ต่อไป ถ้าฝ่าฝืนให้มีความผิดปรับเป็นพินัยครั้งหนึ่งอย่างสูงไม่เกิน ๑๐๐ บาท
เป็นต้น ๔๔

การที่ได้มีพระราชบัญญัติจำกัดแร่คิงกัพุทธศักราช ก็เพราะว่ารัฐบาลไทยได้เข้าร่วม
เป็นภาคีในโครงการจำกัดการขุดแร่คิงกัพุทธศักราชของบรรดาประเทศซึ่งมีการทำเหมืองแร่คิงกัพุ
ได้รวมกลุ่มกันจัดตั้งโครงการจำกัดการขุดแร่คิงกัพุ และจำหน่ายแร่คิงกัพุออกนอกประเทศ
ขึ้นชั่วคราว ซึ่งมีหลักการสำคัญให้ผู้ขุดหาแร่ต้องได้รับอนุญาต และจะขุดแร่ได้เท่าใด
ในโควตาที่กำหนดให้ การซื้อขายแร่และส่งแร่ออกไปจำหน่ายต่างประเทศ ต้องได้รับ
อนุญาต ทั้งนี้เพื่อจะรักษาราคาแร่คิงกัพุไว้ไม่ให้ตกต่ำจนเกินไป

๔๔
กองจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, เอกสารรัชกาลที่ ๗ แฟ้มเอกสาร
กระทรวงเกษตรราธิการ ที่ กษ. ๔/๗, เรื่องเดียวกัน

๗. การสหกรณ์

เมื่อเศรษฐกิจยังเป็นแบบเพื่อเลี้ยงตัวเอง การค้าขายยังไม่เจริญก้าวหน้า ชาวนาของเราส่วนมากก็ปลูกข้าวพอเลี้ยงครอบครัวไปชั่วปีหนึ่ง ๆ แต่เมื่อได้มีการเปลี่ยนแปลงสู่ระบบเศรษฐกิจแบบการค้า มีการค้าขายภายในประเทศและติดต่อทำการค้าขายกับต่างประเทศมากขึ้น ชาวจึงเป็นสินค้าสำคัญที่ไทยเริ่มส่งไปขายยังต่างประเทศ ทำให้ชาวนาเกิดความต้องการที่จะขยายการทำกินให้กว้างขวางออกไป

แต่เนื่องจากชาวนาส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางและยากจน จึงต้องชวนชวรายหาเงินมาลงทุนทำนา โดยกู้ยืมจากเอกชนผู้ใหญ่วิ่งเรียกดอกเบี้ยอย่างแรง ยิ่งกว่านั้นผู้ใหญ่มักจะเป็นพ่อค้าซึ่งขายเครื่องอุปโภคและบริโภคแก่ชาวนาโดยยอมให้เชื่อและคิดกำไรกับดอกเบี้ยปนกันด้วย ทำให้ชาวนาตกอยู่ในความเสียหายเปรียบอย่างหนัก ฉะนั้น ชาวนาจึงจมอยู่ในหนี้สินลึกลงไปทุกที และที่ดินซึ่งจำนองประกันเงินกู้ไว้ก็มักหลุดเป็นสิทธิแก่เจ้าหนี้มากยิ่งขึ้น

รัฐบาลได้คำริมาณานแล้วถึงวิธีการที่จะแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าว และได้พิจารณาวิธีการที่จะเลือกนำมาใช้อย่างใดอย่างหนึ่งในสองอย่าง คือการตั้งธนาคารเกษตร (Agricultural Bank) ขึ้น โดยให้มีสาขาแผ่ไปในภูมิภาคต่าง ๆ เพื่อทำการให้เครดิตแก่ผู้ประกอบการเพาะปลูกโดยตรงอย่างหนึ่ง หรือมีฉะนั้นก็นำระบบสหกรณ์เครดิตเข้ามาในประเทศนี้อีกอย่างหนึ่ง แต่โดยที่ธนาคารเกษตรนั้น ความที่ใกล้ทดลองมาแล้วในประเทศอื่น เช่นในอียิปต์ ปรากฏว่าไม่ได้ผลดี เนื่องจากไม่อาจควบคุมเครดิตซึ่งให้แก่ชาวนาชั้นย่อยได้ จึงได้เลือกให้ระบบสหกรณ์เครดิต ซึ่งได้พิจารณาเห็นว่าเหมาะสม และเป็นผลดีในประเทศนี้ยิ่งกว่าวิธีอื่น

- ๗๔ -

กระทรวงพระคลังมหาสมบัติได้จัดตั้งแผนงานสถิติพยากรณ์ขึ้นเป็นกรม
ชั้นเจ้ากรมเมื่อวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๕๗ ให้มีเจ้าหน้าที่รวบรวมและแสดงสถิติทั่วไป
ของประเทศ ครั้นต่อมาจึงยกฐานะเป็นกรมชั้นอธิบดี มีนามว่า "กรมพาณิชย์และ
สถิติพยากรณ์" เมื่อวันที่ ๑ กันยายน ๒๔๕๘ โดยให้เพิ่มงาน "แผนกการสหกรณ์"
เพื่อริเริ่มทดลองจัดตั้งสหกรณ์ขึ้นด้วย

การที่กระทรวงพระคลังมหาสมบัติคิดจะทดลองจัดตั้งสหกรณ์ขึ้น ก็เพื่อช่วย
เหลือจัดหาทุนรอนให้ชาวนาชั้นกลางและชั้นเล็ก โดยมีพระราชวรรังษ์เธอ กรมหมื่น
พิทยาลงกรณ์ เป็นประธานในการเลือกเฟ้นระบบวิธีการสหกรณ์ในนานาประเทศ
มาปรับปรุงแก้ไขให้เหมาะสมกับสภาพความเป็นอยู่ของชาวนาในสมัยนั้น ในที่สุด
ได้ตกลงรับเอาวิธีการสหกรณ์ประเภทหาทุนแบบ ไรฟ์ไฟเซิน (Raiffeisen)
ซึ่งมีขึ้นในประเทศเยอรมนีเป็นแห่งแรก เพื่อความมุ่งหมายที่จะอุปถัมภ์คนจนผู้ประกอบ
กสิกรรมย่อย ๆ เหมาะสมแก่การช่วยเหลือชาวนาชั้นเล็กเป็นอย่างยิ่ง สหกรณ์
แบบนี้มีแกนจำกัด ประกอบขึ้นจากสมาชิกที่มีบ้านเรือนอยู่ใกล้เคียงกัน จึงมีโอกาส
รู้จักกันดีและสามารถควบคุมดูแลซึ่งกันและกันได้ ปัญหาที่เคยวิตกว่า ชาวนาผู้จน
จะทอดทิ้งนาและหลบหนีก็เป็นอันหมดสิ้นไป เพราะสมาชิกทุกคนมีความรับผิดชอบ
ในหนี้สินของสหกรณ์ซึ่งตนเป็นสมาชิกร่วมกันและแทนกัน ย่อมจะควบคุมดูแลกันเองได้^{๑๐๐}

ในเรื่องการเลือกระบบวิธีการสหกรณ์นั้น กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ได้ทรง
ยืนยันไว้ในรายงานการสหกรณ์ในประเทศไทย ฉบับแรก ดังนี้

^{๑๐๐}
๕๐ ปีของสหกรณ์ในประเทศไทย, สหกรณ์ชายฝั่งแห่งประเทศไทย

"สหกรณ์มีอยู่หลายชนิด และในการที่จะนำวิธีการสหกรณ์เข้ามาใช้ใน
ประเทศสยาม จึงเป็นข้อสำคัญที่รัฐบาลจะต้องเลือกชนิดที่เหมาะสมแก่ประเทศนี้ที่สุด

เมื่อได้พิจารณาละเอียดแล้ว ได้ตกลงเลือกสหกรณ์ชนิดที่เรียกว่า
ไรไฟเซน ซึ่งได้เกิดขึ้นในเยอรมนีก่อน และซึ่งมีความมุ่งหมายที่จะอุปถัมภ์คนจน
ผู้ประกอบกิจการย่อย ๆ เห็นว่าเป็นชนิดที่เหมาะสมที่สุดสำหรับประเทศนี้"

ในสมัยที่จะเริ่มการสหกรณ์ในประเทศไทยนั้น แม้ในบรรดาเจ้าหน้าที่
ฝ่ายปกครองชั้นผู้ใหญ่ เช่นสมุหเทศาภิบาล ก็คงยังไม่ทราบเรื่องการสหกรณ์กันมากนัก
ฉะนั้น จึงจำเป็นต้องเผยแพร่หลักและวิธีการนี้ไปในหมู่เจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองก่อน
ในการประชุมสมุหเทศาภิบาล ณ หอรัษฎากรพิพัฒน์ เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๕๔
ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นในการดำเนินงานทางปฏิบัติเพื่อชักนำการสหกรณ์มาสู่ประเทศไทยนั้น
กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ได้แจกหนังสือชื่อ "สหกรณ์" แก่ผู้เข้าประชุมด้วยเพื่อนำ
ไปพิจารณา

หนังสือนี้เป็นเล่มเล็ก ๆ อ่านเข้าใจง่าย บรรจุข้อความรวม ๑๔ หน้า
บรรยายอย่างชัดเจนถึงภาวะที่เป็นอยู่ในหมู่ชาวนาไทย อันสมควรได้รับการแก้ไข
แนะนำวิธีแก้ไขอย่างหนึ่งซึ่งเรียกว่า สหกรณ์ และอธิบายถึงลักษณะ หลักและวิธีการ
ตลอดจนคุณประโยชน์ของสหกรณ์แบบ Raiffeisen อย่างเข้าใจง่ายที่สุด

การเผยแพร่การสหกรณ์ครั้งนี้ จัดว่าเป็นครั้งแรกในประเทศไทย และ
เป็นวิธีการที่ฉลาดที่เริ่มเผยแพร่ไปในบรรดาเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครองชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งจะได้
ใช้เป็นหลักพิจารณาสำหรับท้องที่ของตน และเผยแพร่ต่อ ๆ กันไป จนถึงราษฎรใน
ท้องที่นั้น ๆ

วรรณกรรมว่าด้วยการสหกรณ์ฉบับแรกในประเทศไทยที่ชื่อ "สหกรณ์" นี้ พระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงนิพนธ์ขึ้นด้วยความช่วยเหลือแนะนำของนายเจ.เอ.เคเบิล (J.A. Cable) ที่ปรึกษากรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์

ในปี ๒๔๕๕ เมื่อรัฐบาลได้แต่งตั้งอธิบดีกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์เป็น นายทะเบียนสหกรณ์เพื่อให้มีอำนาจดำเนินการจัดตั้งและรับจดทะเบียนสหกรณ์แล้ว ปัญหาต่อมาก็คือ จะเริ่มจัดตั้งสหกรณ์ขึ้นในจังหวัดใดก่อนจึงจะเหมาะสมและมีผู้ทางที่จะขยายวงงานให้แพร่หลายต่อไป ในที่สุดก็ตกลงว่าจะจัดตั้งสหกรณ์เพื่อช่วยเหลือเกษตรกรบางตำบลในท้องที่จังหวัดพิษณุโลกเป็นการทดลองก่อน

เหตุที่เลือกจังหวัดพิษณุโลก เป็นที่ทดลองจัดตั้งสหกรณ์แห่งแรกก็เพราะ

ปรากฏจากการสำรวจในขณะนั้นว่า จังหวัดพิษณุโลกมีราษฎรไม่หนาแน่น และราษฎรส่วนมากเป็นคนจนเพื่อยพมาจากทางใต้ เพื่อไปจับจองทำประโยชน์ในที่ดินรกร้างว่างเปล่า ราษฎรเหล่านี้ไม่มีทุนรอนพอเพียง ต้องกู้ยืมเงินเพื่อใช้จ่ายในการหักล้างด่างพงและลงทุนทำการเพาะปลูกโดยเสียดอกเบี้ยในอัตราสูง ได้ผลไม่ใคร่คุ้มทุนที่ลงไป ทำให้ตกเป็นหนี้สินจนไม่อาจตั้งตัวเป็นหลักฐานได้ จนเป็นเหตุให้ผู้ที่อพยพขึ้นไปใหม่บังเกิดความท้อถอย ฉะนั้น การเลือกจัดตั้งสหกรณ์ประเภทหาทุนขึ้นในท้องที่จังหวัดนี้จึงเป็นทางช่วยเหลือให้ราษฎรที่ไปตั้งหลักฐานทำการเพาะปลูกอยู่แล้วพอตั้งตัวได้ และในขณะเดียวกันยอมเป็นทางชักจูงให้ราษฎรในจังหวัดอื่นที่มีประชากรหนาแน่น อพยพไปทำการหักล้างด่างพงและใช้ที่ดินรกร้างว่างเปล่าให้เกิดประโยชน์

ดังนั้น ในตอนปลายปี พ.ศ. ๒๔๕๕ กรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ โดยมีพระราชวรวงศ์เชอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ ทรงเป็นอธิบดีและดำรงตำแหน่งนายทะเบียน

สหกรณ์ จึงได้รับจดทะเบียนสหกรณ์ ซึ่งได้จัดตั้งขึ้นในจังหวัดพิษณุโลกเป็นสหกรณ์
สมาคมแรกแห่งประเทศไทย ชื่อ สหกรณ์ วัคจันทร โมจำกัคสินไช มีสำนักงานอยู่ที่ตำบล
วัคจันทร อำเภอเมือง จังหวัดพิษณุโลก เมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๕๕
ต่อจากนั้นแผนกการสหกรณ์ สังกัดกรมพาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ก็ได้ทดลองจัดตั้ง
สหกรณ์ประเภทหาทุนเพิ่มขึ้นในจังหวัดพิษณุโลก ซึ่งเป็นจังหวัดเริ่มแรก และขยาย
ลงมาถึงจังหวัดลพบุรี อันเป็นเมืองอุทราวุฒิน้ำ มีราษฎรที่มีฐานะปานกลางและชั้นเล็ก
สมควรให้ได้รับการช่วยเหลือเช่นเดียวกัน การจัดสหกรณ์ทดลองนี้ใช้เวลา ๔ ปี
คือตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๖๐ จนถึง ๒๔๖๓ ในตอนสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๖๓ มีสหกรณ์ที่
จดทะเบียนแล้ว ๖๐ สมาคม จำนวนรวมของสหกรณ์คงอยู่ในจำนวนนี้ จนถึง พ.ศ.
๒๔๖๕ และเมื่อสหกรณ์เก่า ๆ ส่งเงินคืนเข้ามาไ้มากพอจะจัดตั้งสหกรณ์เพิ่มขึ้น
ได้อีก ก็จัดตั้งเพิ่มขึ้นในจังหวัดพิษณุโลกและลพบุรี จนถึงวันสิ้นปี พ.ศ. ๒๔๗๐
มีจำนวนสหกรณ์ที่จัดตั้งขึ้นแล้วรวมทั้งสิ้น ๘๐ สมาคม

การจัดสหกรณ์ในประเทศไทยสมัยแรกเริ่มนั้น รัฐบาลมีความมุ่งหมาย
แต่เพียงเพื่อเป็นการทดลอง และเงินทุนที่ใช้ในการจัดสหกรณ์ก็ยังเป็นจำนวนน้อยอยู่
ทางการจึงยังมีใ้ตราพระราชบัญญัติสหกรณ์ขึ้นเป็นกฎหมายคุ้มครองสหกรณ์ เพียงแต่
ใ้ตราพระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พุทธศักราช ๒๔๕๕ ขึ้นเป็นกฎหมายใช้บังคับ
แก่การจัดสหกรณ์ไปพลางก่อน พระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๕๕ นี้
มีใ้บัญญัติเกี่ยวกับสมาคมธรรมดา แต่หากเกี่ยวกับสมาคมชนิดหนึ่งซึ่งเรียกว่า
"สหกรณ์" ทั้งฉบับ ส่วนสมาคมธรรมดาเวลานั้นอยู่ในบังคับแห่งพระราชบัญญัติ
สมาคม พ.ศ. ๒๔๕๗

เกี่ยวกับเรื่องการตรากฎหมายสำหรับสหกรณ์นี้ จะเห็นได้จากหนังสือ
กราบบังคมทูลของ เสนาบดีกระทรวงพระคลังฯ ลงวันที่ ๒๔ พฤศจิกายน ๒๔๕๔
มีข้อความตอนที่สำคัญคือ

"ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ ว่า กฎหมายสำหรับสหกรณ์โดยเฉพาะนั้น
ยังไม่จำเป็นจะออกในเวลาอันเป็นเวลาที่คล่องว่า การตั้งสมาคมเช่นนี้จะสำเร็จ
เพียงไร เห็นด้วยเกล้าฯ ว่าควรใช้พระราชบัญญัติสมาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ไปก่อน
ถ้าการเดินกว้างออกไป จึงจะออกพระราชบัญญัติสำหรับสหกรณ์โดยเฉพาะ

แต่การตั้งสหกรณ์ตามพระราชบัญญัติสมาคมนั้น ยังชักช้าการจดทะเบียน
เพราะในหัวเมืองยังไม่ได้ใช้พระราชบัญญัติสมาคม และยังไม่ได้ตั้งเจ้าพนักงาน
รับจดทะเบียนไว้ ส่วนตัวเจ้าพนักงานผู้รับจดทะเบียนนั้น ถึงจะใช้พระราชบัญญัติ
สมาคมแต่ไปในเมืองก็ยังไม่ชั้ เพราะตามปกติเจ้าพนักงานรับจดทะเบียนจะต้อง
เป็นเจ้าพนักงานของกระทรวงที่ปกครองท้องที่ ไม่สะดวกแก่การตรวจตราของกรม
พาณิชย์และสถิติพยากรณ์ ข้าพระพุทธเจ้าจึงได้หารือกับเสนาบดีกระทรวงยุติธรรม
ร่างพระราชบัญญัติขึ้นใหม่ สำหรับการรับจดทะเบียนสหกรณ์ในกรมพาณิชย์และสถิติ
พยากรณ์ ทั้งซึ่งได้ทูลเกล้าฯ ถวายมาพร้อมกับหนังสือนี้ ถ้าขอด้วยพระราชดำริ
ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานออกพระราชบัญญัตินี้"

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้ออก
พระราชบัญญัตินี้ได้ ซึ่งได้ประกาศใช้ในราชกิจจานุเบกษา ตั้งแต่วันที่ ๑๐ ธันวาคม

๒๔๕๔

ต่อมาหลังจากที่รัฐบาลไทยได้ส่งนายทะเบียนสหกรณ์ พร้อมด้วยเจ้าพนักงาน
ออกไปปฏิบัติการสหกรณ์ที่จัดอยู่ในประเทศอินเดียและพม่า และนายทะเบียนสหกรณ์

ได้เสนอความเห็นต่อรัฐบาลว่า การสหกรณ์เป็นวิธีการที่อาจจะช่วยส่งเสริมฐานะของกสิกรไทยอย่างจริงจัง และจะทำสำเร็จในประเทศเราได้แล้ว รัฐบาลจึงได้ตราพระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ เป็นกฎหมายคุ้มครองสหกรณ์โดยเฉพาะ และยกเลิกพระราชบัญญัติสมาคมเพิ่มเติม พ.ศ. ๒๔๕๕ นั้นเสีย

เมื่อได้ประกาศใช้พระราชบัญญัติสหกรณ์ พ.ศ. ๒๔๗๑ และการจัดตั้งสหกรณ์นับว่าไพบยจากเขตการทดลองแล้ว รัฐบาลจึงได้ทำความตกลงกับธนาคารไทยพาณิชย์ ให้เปิดบัญชีและรับประกันเงินทุน เพื่อให้สหกรณ์กู้ยืมเพิ่มขึ้นอีกเป็นลำดับมา ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๗๑ ถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ รวมเป็นทุนที่รัฐบาลรับประกันกับธนาคารไทยพาณิชย์ให้นายทะเบียนสหกรณ์จัดการให้สหกรณ์กู้ยืมได้เป็นจำนวนเงิน ๑,๕๐๐,๐๐๐ บาท กรมสหกรณ์จึงสามารถขยายการจัดตั้งสหกรณ์ออกไปอีกหลายจังหวัด ทั้งจำนวนสหกรณ์ก็เพิ่มขึ้นเป็นลำดับดังต่อไปนี้

พ.ศ.	๒๔๗๑	มี	๘๑	สมาคม
พ.ศ.	๒๔๗๒	มี	๑๒๘	สมาคม
พ.ศ.	๒๔๗๓	มี	๑๒๘	สมาคม
พ.ศ.	๒๔๗๔	มี	๑๕๐	สมาคม
พ.ศ.	๒๔๗๕	มีสหกรณ์ประเภทหาทุนตั้งขึ้นแล้วในเขต	๑๐	จังหวัด
เป็นจำนวนทั้งสิ้น	๑๘๑	สมาคม		